

Izvorni znanstveni rad
UDK: 94(497.5-3Dubrovnik)"1944":353
353(497.5-3Dubrovnik)"1944"
DOI: <http://doi.org/10.21857/moxpjhollm>
Primljeno: 25.2.2016.

ORGANIZACIJA UPRAVE U VELIKOJ ŽUPI DUBRAVA I SIGURNOST NJEZINIH GRAĐANA U 1944. GODINI

FRANKO MIROŠEVIĆ

SAŽETAK: Cilj ovog članka je predstaviti čitateljstvu prilike u Velikoj župi Dubrava u posljednjoj godini njezina postojanja, izostavljajući oružane borbe i političke sukobe, i koncentrirati se na organizaciju uprave u Velikoj župi. Kani se prikazati koliko je ona uopće mogla, s obzirom na njemačku okupacijsku vlast, bilo što pritom poduzeti. Zapravo je postojala dvojna vlast. Okupacijska vlast uvelike je pomagala protivnike NDH, četnike, koji su uz tu pomoć i uveli dvojnu vlast u Velikoj župi Dubrava. U trećem dijelu članak se bavi stanjem na teritoriju Velike župe Dubrava pod vlašću partizana i Narodnooslobodilačkog pokreta, koji s druge pak strane također negira suverenitet NDH.

Ključne riječi: Velika župa Dubrava, Nijemci i njemačka okupacijska vlast, četnici, partizani, domobrani, ustaše, Dubrovnik, hapšenja, deportacije, taoci, ubojstva

Keywords: Velika župa Dubrava, Germans and German occupation, Četniks, partisans, Ustaše, Croatian Home Guards, Dubrovnik, arrests, deportations, hostages, killings

Uvod

Krajem 1943. godine Velika župa Dubrava (u daljnjem tekstu VŽD) nalazila se u veoma teškom političkom, sigurnosnom i gospodarskom položaju. Njezino normalno funkcioniranje ometale su mnoge okolnosti. Među njima je jačanje partizanskog otpora, koji je uvelike ugrožavao njezin integritet kao političke, administrativne i upravne državne cjeline. Narodnooslobodilački

Franko Mirošević, povjesničar u mirovini. Adresa: Papova 10, 10000 Zagreb. E-mail: frankomirosevic@net.hr

pokret (u daljnjem tekstu NOP) onemogućavao je odvijanje prometa, kako željezničkog, tako i cestovnog. Kroz oružane borbe koje je NOP poduzimao u mnogim dijelovima VŽD prestajala je i vlast Nezavisne Države Hrvatske (u daljnjem tekstu NDH).

S druge strane, četnici su primali pomoć njemačke vojne komande, koja je nakon kapitulacije Italije zamijenila okupatorsku talijansku vlast i također koristila četnike za borbu protiv partizana, snabdijevala ih oružjem, streljivom, hranom, obučom i odjećom, a i novcem. Bio je to svojevrsan apsurd da saveznik NDH, Njemačka, surađuje s oružanim snagama koje ne priznaju NDH i koju ti njemački saveznici žele uništiti. Da apsurd bude čak veći, saveznik Njemačka prisiljavao je NDH da s tim političkim i ideološkim protivnicima vodi zajedničku borbu protiv partizana, pa ih je u tijeku borbe morala i snabdijevati ako im je ustrebalo oružja i municije. Začudo, to četnicima nije smetalo da u razdoblju relativnog zatišja na ratištu poduzimaju i oružane akcije protiv manjih domobranskih jedinica i oružničkih postaja, otimajući im oružje, a da ne govorimo o četničkoj promičbi i izjavama četničkih vođa protiv NDH i njezina vodstva, pjevajući uvredljive pjesme o vođama NDH čak i pred njemačkim vojnicima.

Četnici, koji su se uz pomoć njemačkih oružanih snaga slobodno kretali naoružani na prostoru VŽD, provodili su otvoreni teror nad katoličkim i muslimanskim stanovništvom, a redarstveni organi VŽD nisu smjeli ni mogli sankcionirati njihove zločine. Štitila ih je njemačka komanda, pa čak im i prepuštala vojnu i civilnu vlast na onim prostorima koje bi njemačke oružane snage napustile zbog pregrupacije. Tako je faktički prostor VŽD bio raskomadan. Na jednom prostoru postojala je vlast NDH, ograničena utjecajem njemačke vojne komande, na drugom su pak vlast imali partizani, a na trećem četnici. Na vlast NDH od druge polovice 1943. destabilizacijski je jako djelovala aktivnost angloameričke avijacije, koja je svakodnevno više puta mitraljirala i bombardirala vitalne prometne i vojne objekte po naseljenim mjestima i gradovima. Avioni iz južne Italije, a kasnije i s Visa, prelijetali su prostor VŽD, što je deprimirajuće djelovalo na stanovništvo VŽD, jer su se širili strah i nesigurnost. K tome su angloamerički avioni na improviziranim uzletištimu snabdijevali partizane oružjem, streljivom, hranom i drugim potrepštinama.

Nedovoljne i slabe oružane snage NDH nisu mogle nikako štititi državni poredak na teritoriju VŽD. Međutim, da ih je bilo i više, zbog moći koju je imala njemačka komanda ne bi se moglo ništa bitno promijeniti u jačanju integriteta VŽD kao jedinog zakonitog faktora vlasti na tom prostoru, jer je o svemu

bitnome na prostoru VŽD odlučivala njemačka komanda, a ne veliki župan VŽD i domobranski komandanti. Ukratko bi se moglo reći da je njemačka vojska *de jure* bila saveznička, ali *de facto* okupatorska. U prilog navedene tvrdnje dovoljno je pročitati izvješća velikog župana dr. Ante Buća koje je upućivao Ministarstvu unutarnjih poslova NDH (u daljnjem tekstu MUP). Ta izvješća pokazuju da su ovlasti velikog župana VŽD bile apsolutno suprotne ovlastima koje su mu davali važeći državni propisi. U jednom izvješću veliki župan ističe da on i VŽD imaju samo simboličku vlast koja se danomice izvrgava ruglu, bez ikakve podrške i pomoći iz Zagreba. Veliki župan pisao je navedeno ministru unutarnjih poslova 3. kolovoza 1943, dakle, pred kraj talijanske okupacije. Nakon kapitulacije Italije u VŽD se ništa bitno s tog aspekta nije promijenilo; funkcije koje je imala talijanska vojna komanda nakon kapitulacije preuzela je njemačka vojna komanda. Ovlaštenja upravnog aparata ostala su i dalje simbolična.

Oružane snage NDH na prostoru VŽD ostale su i dalje simbolične i minimalne, iako je stanovništvo (katoličko i muslimansko) tražilo njihovo povećanje da ih upravo ta vojska zaštiti od četnika i partizana. Četnici su i dalje bili pod zaštitom njemačke komande, slobodno su mogli na prostoru VŽD mobilizirati stanovnike pravoslavne vjere u svoje oružane odrede, i to milom ili silom. Pritom su čak prijetili narodu da će njemačka vojska provesti egzekuciju i uhićenja ako ne pristupe četničkom pokretu i ne uđu u četničke odrede. Bilo je primjera da su njemačke jedinice davale podršku četnicima prilikom mobilizacije. Njemačka je vojna komanda često, bez suradnje s redarstvenim organima NDH, hapsila državljane NDH, zatvarala ih, upućivala u logore, pa i ubijala.

U dosad objavljenim priložima o povijesti VŽD nije bio sustavno prikazan njezin upravni aparat i njegova djelatnost kao državnog organa. Ovom prilikom početak ćemo upravo tim prikazom, u kojem će biti obuhvaćen i prikaz poslovanja upravnih organa VŽD i njezinih kotarskih oblasti i općina koje su djelovale na prostoru VŽD.

Administracija u Velikoj župi Dubrava i kotarskim oblastima

Poslovanje i rad ureda VŽD

U VŽD su 1944. godine djelovale ove kotarske oblasti: Kotarska oblast Dubrovnik, Kotarska oblast Ravno, Kotarska oblast Trebinje, Kotarska oblast Korčula i Ispostava kotarske oblasti Janjina (poluotok Pelješac). Uz navedeno, u sastavu VŽD bili su i Župska redarstvena oblast, Predstojništvo pograničnog,

željezničkog i lučkog redarstva te Gradsko poglavarstvo Dubrovnik.¹ VŽD je u navedenim podacima teritorijalno smanjena, jer u njezinu sastavu nisu više bile Kotarska oblast Stolac, Kotarska oblast Gacko, Kotarska oblast Čapljina, a pridola je Kotarska oblast Korčula. Ako se k tome pridoda da VŽD praktički nije imala u svom sastavu ni Kotarsku oblast Bileća, jer su u tom kotaru praktički vladali četnici, onda je teritorij VŽD 1944. zaista bio uvelike smanjen.

Svi poslovi u VŽD bili su podijeljeni na referade kojima su rukovodili diplomirani pravnici zvani stručni izvjestitelji. Prema sistematizaciji, u VŽD je bilo zaposleno osam pravника. Na čelu Velike župe bio je veliki župan. Od formiranja VŽD početkom lipnja 1941. do sredine svibnja 1944. na funkciji velikog župana bio je dr. Ante Buć, a zamijenio ga je dr. I. Baljić.² Na mjesto podžupana imenovan je Muhamed Mehičić, koji je na toj dužnosti ostao do kraja 1943, kada je raspoređen na drugu dužnost. Međutim, nakon Mehičića nije imenovan novi podžupan. VŽD 1944. godine nije imala ni tajnika. Tajnik Ante Mihović bio je raspoređen privremeno na mjesto predstojnika Kotarske oblasti Korčula i na tom mjestu je ostao do sloma VŽD.

U VŽD su bila dva odjelna savjetnika. Jedan od njih, Božo Dražić, vodio je poslove državljanstva, obuhvaćajući poslove državnog pripadništva i zavičajnosti građana. Isti je vodio brigu o rasnoj politici, matičnim knjigama, građevinskim poslovima, izložbama, javnom dobru, vodoprivrednim poslovima i vjerama.³ Drugi savjetnik bio je Ljubomir Tecilazić. On je obavljao poslove javnog reda i mira, brinuo se o osobnoj i imovinskoj sigurnosti građana, poslovima političke prirode, vodio je poslove redarstvene službe i oružništva, brinuo se o prehrani građana, unutarnjoj upravi, štetama nastalima u ratu, a brinuo se i o moralu građana.

¹ Velika župa Dubrava (VŽD) Ministarstvu unutarnjih poslova (MUP) 25.5.1944. Vidi: Fond Velike župe Dubrava (dalje: Fond VŽD), kut. 23, inventarski broj (dalje: inv. br.) 22105, tajni broj (dalje: t. br.) 831/1944, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (dalje: HDA). Prilikom formiranja 1941. godine, u sastavu VŽD bile su sljedeće kotarske oblasti: Kotarska oblast Dubrovnik, Kotarska oblast Trebinje, Kotarska oblast Bileća, Kotarska oblast Gacko, Kotarska oblast Ravno i Kotarska oblast Stolac. Na navedenom prostoru 1931. je živjelo 166.408 stanovnika, od kojih je bilo 73.122 katolika, 64.868 pravoslavaca, 27.954 muslimana i 464 stanovnika drugih vjera. O tome više: Franko Mirošević, »Godina razdora i ponora u istočnoj Hercegovini: Velika župa Dubrava od Rimskih ugovora do kraja 1941. godine.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 51/2 (2013): 631-674.

² Više o funkciji velikog župana vidi: Fikreta Jelić Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska: 1941-1945*. Zagreb: Liber i Školska knjiga, 1977: 99-105.

³ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

Ante Kisić, u zvanju kotarskog predstojnika, bavio se osobnim poslovima državnih namještenika, stegovnim poslovima te poslovima općina i gradova. Jozo Dražić, u zvanju kotarskog predstojnika, bio je nadležan za poslove obrta, veleobrtu i trgovine, ako ti poslovi nisu spadali u nadležnost privrednih nadzorništava. Uz navedeno, njegovom resoru pripadalo je radno i gospodarsko redarstvo, kazneno drugomolbeno obrtno sudovanje te poslovi povjereništva kod poduzeća, uprave podržavljenih imetaka, stegovni poslovi uz suradnju osobnog izvjestitelja. U opsegu radnog mjesta Joze Dražića bili su i ribarsko redarstvo i nadzor nad cestovnim vozilima.⁴

Josip Papež, u zvanju pristava (pomoćnog upravnog službenika), vodio je poslove društava, uz skupštine i sastanke. Nadzirao je propise o kretanju osoba i stranaca, javnih radova i vojnih poslova. Josip Papež bio je zaposlen i pri Povjereničtvu skrbi za postradale krajeve. Tomo Kalogjera bio je odjelni savjetnik. Vodio je poslove tajnika umjesto Ante Mihovića, koji je privremeno bio na položaju kotarskog predstojnika u Kotarskoj oblasti Korčula. Marko Brboleža bio je u zvanju nadoficijala, državnog službenika koji se bavio računskim poslovima gospodarstvenog odsjeka. Brboleži su pomagali poreski činovnik Vinko Kačić, pisari Naziv Kreso i Šefkija Kreso i učiteljica Marija Sorheti. Osim navedenih službenika, u VŽD bilo je još 13 činovnika u zvanju manipulativnog vježbenika, dočinovnika, bilježničko-blagajničkog vježbenika, manipulativnog činovnika akcesista (nižeg činovnika početnika), manipulativnog vježbenika i podvornika.⁵ Djelatnici s navedenim zvanjima obavljali su pisarničke poslove, otpremu pošte, pružanje pomoći u računovodstvu, upravitelja pismohrane, voditelja glavnog urudžbenog zapisnika te podvorničke poslove. Dakle, unutarnje poslove u VŽD obavljala su 23 službenika.

Poslove zdravstva vodio je dr. Ivo Babić u zvanju zdravstvenog izvjestitelja. Poslove iz djelokruga poljoprivrede u zvanju agronoma obavljao je ing. Frano Tabain zajedno s agronomom ing. Nikom Kolićem i učiteljem poljoprivrede Ivanom Gržetićem. Poslove veterinaru obavljao je u VŽD Ljudevit Petričević, a šumarstva ing. Josip Marčić.⁶

U VŽD postojala su tri radna mjesta u zvanju župnog priradnog nadzornika, pomoćnog priradnog nadzornika-stručnog izvjestitelja i ugovornog službenika. Brigu o školstvu kao nadzornici vodila su dva učitelja, Tomislav Macan

⁴ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

⁵ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

⁶ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

i Ivo Gjenero. Oni su obavljali poslove župskih školskih izvjestitelja i poslove računovodstva za učitelje, nastavnike i profesore. Ukupno su u VŽD bila zaposlena 34 službenika.⁷

U izvješću upućenom MUP-u vidljivo je da je u računovodstvu VŽD nedostajalo sedam službenika i to: rizničko-gospodarstveni izvjestitelj, voditelj očevidnika, navjere, ispitivač računa, likvidator blagajne, ekonom i strojopisačica. Blagajničko poslovanje VŽD bilo je vrlo opsežno. Pored redovnih primanja i izdavanja iz djelokruga VŽD kao upravne oblasti, kroz njenu blagajnu prolazile su mnoge druge novčane doznake po izvanrednim narudžbama, također pomoći i dotacije. VŽD je imala u skladištima raznu hranu, koja je stizala za dječje domove, izbjeglice i druge potrebe. Primanje hrane i njezino knjiženje i izdavanje iziskivalo je mnogo rada, pa su službenici radili prekovremeno. Jedino se na taj način uspjelo zadovoljiti sve potrebe. Velika župa Dubrava brinula je o prehrani stanovništva aprovizacijom. Morala je brinuti o nabavi hrane, koja je neredovito stizala zbog nedostatka sredstava za nabavu, rezervi i poteškoća u prevozu (diverzije na vlakovima, napadi na kamione koji su prevozili hranu, nevirijeme i slično). Svi poslovi bili su zahtjevni, ali su se spomenutim načinom rada uspijevali završiti bez kašnjenja. VŽD je utvrđivala štete nastale ratom. Te je poslove obavljalo njezino Povjereničtvo za ustanovljenje šteta nastalih u VŽD, osnovano 15. studenog 1941. godine. Procjena štete do 1944. u VŽD iznosila je 1.033.800.141 kunu, a predložena pomoć je iznosila 272.561.296 kuna. Ukupno je bila 4.071 prijava, s tim da 285 prijava nije obrađeno. Visinu odštete određivalo je Glavno ravnateljstvo za Udružbu i društvenu skrb MUP-a, a kasnije Ministarstvo skrbi za nastradale krajeve. Ministarstvo do kraja 1944. nije riješilo ni jedan predmet.⁸

⁷ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

⁸ Procjena štete po kotarskim oblastima koje je ustanovilo Povjerenstvo iznosila je: za Kotarsku oblast Dubrovnik procjena 82.404.244, a predložena pomoć 31.017.653 kuna; za Kotarsku oblast Trebinje procjena 190.551.153 kuna, a predložena pomoć 47.478.000 kuna; za Kotarsku oblast Bileća procjena štete 338.321.469 kuna, a predložena pomoć 71.812.643 kune; za Kotarsku oblast Ravno procjena štete 219.597.343 kuna, a predložena pomoć 57.121.500 kuna; za Kotar Gacko procjena štete 50.684.400, a predložena pomoć 13.260.000 kuna; za Kotarsku oblast Stolac procjena štete 121.311.899 kuna, a predložena pomoć 26.741.500 kuna; za Kotarsku oblast Korčula procjena štete 30.929.633 kune, a predložena pomoć 25.130.000 kuna. Ukupna procjena štete za VŽD iznosila je 1.033.800.141 kuna, a predložena pomoć 272.561.296 kuna.

Poslovanje i rad kotarskih oblasti

Kotarska oblast Dubrovnik

Kotarska oblast Dubrovnik obuhvaćala je područje obale od Cavtata do Stona, Mljet (od kapitulacije Italije), elafitske otoke (Koločep, Lopud, Šipan, Jakljan, Olipu, Tajan i druge manje otoke koji su od kopna odijeljeni Koločepskim kanalom), Konavle, Župu dubrovačku, Dubrovačko primorje.⁹ Kotarska oblast Dubrovnik imala je razgranatu djelatnost činovništva. U Kotarskoj oblasti Dubrovnik bio je zaposlen 41 službenik i činovnik, s više zvanja. Dva-deset troje su obavljali sljedeće poslove: kotarski predstojnik vodio je tajni i vrlo tajni urudžbeni zapisnik i upravu ureda; dva kotarska pristava obavljali su poslove vezane uz obrt i poslove vezane za djelatnost općina; oficijali su vodili tajne i vrlo tajne zapisnike i bolesničke poslove kod domobranskog izvjestitelja; perovođa i pomoćni perovođa obavljali su poslove vezane za prehranu; akcesist je vodio poslove vezane uz propusnice i prometna vozila, oružne listove, urudžbeni zapisnik i blagajničke poslove. Ostali (vježbenik, dočinovnik, ugovorni činovnik i podvornik) radili su u poslovima pohrane kao prepisivači i voditelji urudžbenog zapisnika. Na navedenim poslovima radila su 23 činovnika.¹⁰

U području zdravstva, prosvjete, seljačkog gospodarstva, šumarstva, veterinarstva (u dokumentu piše “živinarstvo”), obrta, veleobrta (industrija) i trgovini radilo je ostalih 18 zaposlenika. U području zdravstva radila su tri kotarska liječnika, u području prosvjete jedan učitelj i dvije učiteljice, a u području seljačkog gospodarstva jedan gospodarski izvjestitelj, jedan ribarski izvjestitelj i inženjer vježbenik kod ribarskog nadzornika. Na poslovima šumarstva radio je jedan kotarski inženjer šumarstva, a u veterinarstvu jedan kotarski veterinar i jedan veterinarski vježbenik. U poslovima obrta, veleobrta i trgovine bila su

⁹ Poluotok Pelješac imao je svoju kotarsku ispostavu sa sjedištem u Janjini, pa je tako donekle bio administrativno odvojen od Kotarske oblasti Dubrovnik. Ispostava je svoja izvješća direktno slala VŽD. Prema tome, može se zaključiti da je Pelješac donekle bio administrativno odijeljen od Kotarske oblasti Dubrovnik. Status Kotarske ispostave Janjina nije precizno definiran u dokumentima, nigdje se ne određuje njezin odnos prema Kotarskoj oblasti Dubrovnik. Moguće je da je Ispostava kotarske oblasti u Janjini bila podređena Kotarskoj oblasti Dubrovnik, ali to nije pouzdano. Bilo bi logično da je tako, jer je poluotok Pelješac prije 1941. godine bio u sastavu Kotara Dubrovnik, a i sam naziv Kotarska ispostava nameće pitanje “čija”? U izvješćima VŽD Kotarska ispostava Janjina prikazuje se odvojeno od svih kotarskih oblasti, kao samostalna administrativna cjelina.

¹⁰ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

zaposlena četiri činovnika, i to: ugovorni činovnik kod Župskog priradnog nadzorništva Dubrovačke oblasti i ugovorni činovnik kod Župskog priradnog nadzorništva na radu kod kotarskog priradnog nadzorništva. Kotarskom oblasti Dubrovnik rukovodio je kao kotarski predstojnik Ivo Novak. Njegovi izvještaji upućeni VŽD su vrlo iscrpni i dokumentirani, na temelju kojih se sagledavaju događaji i prilike u svim bitnim područjima života oblasti. U sastavu Kotarske oblasti Dubrovnik djelovala je i Kotarska pripomoćna zaklada koju je privremeno vodio Ante Brlat.

Prema navedenom prikazu, u Kotarskoj oblasti Dubrovnik bilo je zaposleno 28 muškaraca i 18 žena. Pet zaposlenih radilo je u izvanrednoj domobranskoj službi, dvoje je bilo na radu tehničkog odjeljka u Dubrovniku, a troje su bili na bolovanju. Rad se obavljao dvokratno, a često se prekidao uzbunama zbog opasnosti od bombardiranja i mitraljiranja grada od strane angloameričkih aviona.

Kotarska oblast Bileća

Kotar Bileća se u 1944. nalazio izvan kontrole VŽD. U toj kotarskoj oblasti 1944. godine vladali su četnici. Zato je sjedište oblasti prebačeno u Trebinje, a vršitelj funkcije kotarskog predstojnika obavljao je kotarski predstojnik Kotarske oblasti Trebinje Salko Drljević.¹¹ Administrativni poslovi u ovoj kotarskoj oblasti obavljani su u ograničenom opsegu bez smetnji. Vrlo rijetka su bila izvješća s tog područja o prilikama u kotarskoj oblasti. O životu u Kotarskoj oblasti Bileća 1944. najviše je vijesti upućivalo Oružničko krilno zapovjedništvo (u daljnjem tekstu OKZ) u Dubrovniku, koje je kasnije promijenilo ime u Župsko oružničko zapovjedništvo (ŽOZ). Osim navedenog vojnog organa, o prilikama u Bileći VŽD je javljalo Zapovjedništvo 6. oružničke pukovnije sa sjedištem u Mostaru. Osim upravitelja Drljevića, koji nije bio pravnik, poslove su obavljala četvorica službenika, i to: manipulativni vježbenik, dva podvornika i zdravstveni izvjestitelj.¹²

Iz navedenog je vidljivo da je djelatnost ove kotarske oblasti bila suviše ograničena, a zbog oružanih borbi i njemačke komande, koja je izvlačila svoje jedinice iz gradskih središta i pojedinih predjela VŽD, ta su područja pod svoju vlast preuzimali četnici. Bilo je to s njemačkim opravdavanjem "da ih

¹¹ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

¹² VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

brane od partizana.” Zbog navedenog VŽD nije bila u mogućnosti da na tom području provodi bilo kakvu djelatnost kao organ upravne vlasti. To se moglo osigurati samo udaljavanjem četnika s tog prostora i dovođenjem oružanih snaga NDH na navedeno područje, ali se to nije uspjelo provesti zbog dva razloga: njemačka vojna komanda o tome nije vodila mnogo brige, a središnja vlast NDH se nije mnogo zalagala oko toga, jer nije imala snaga da ih onamo uputi. Da ih je i imala i htjela uputiti, morala bi dobiti prethodnu suglasnost njemačke vojne komande.

Kotarska oblast Trebinje

U ovoj kotarskoj oblasti poslovi su se obavljali uredno i pravovremeno, i to bez smetnji (osim za vrijeme zračnih uzbuna). Slabost u organizaciji poslova bila je loša stručna zastupljenost radnih mjesta. Osjećala se velika potreba popune radnih mjesta stručnim kvalificiranim osobama za rad u organima uprave. U Kotarskoj oblasti Trebinje radilo je 13 službenika i činovnika. Funkciju kotarskog predstojnika obavljao je već spomenuti Salko Drljević, po struci prosvjetni radnik. Ostali su bili ugovorni službenici, činovnici, dočिनovnici i podvornici. Kotarski liječnik i kotarski veterinar imali su potrebnu stručnu spremu. Dakle, u Kotarskoj oblasti Trebinje i Bileća nije bio zaposlen nijedan pravnik. Druga slabost organizacije uprave u ovoj kotarskoj oblasti bila je oskudna zastupljenost pojedinih resorskih radnih mjesta. Nije bilo osobe zadužene za poslove prosvjete, obrta i trgovine te poljoprivrede i šumarstva.

Kotarska oblast Ravno

Kao i u prethodne dvije kotarske oblasti Trebinje i Bileća, tako je i Kotarska oblast Ravno oskudijevala u stručnom kadru za obavljanje upravnih poslova u organima uprave. Zajedno s upraviteljem-kotarskim predstojnikom, u Kotarskoj oblasti Ravno radilo je pet službenika. Na čelu kotarske oblasti bio je Luka Beato, po struci vojno lice. Ostali su bili jedan akcesist-niži činovnik i tri podvornika, što je vrlo zanimljivo jer je bilo više podvornika nego činovnika-službenika. Poslove zdravstva u Kotarskoj oblasti Ravno obavljala je privremeno osoba koja je živjela u Dubrovniku i koja je povremeno dolazila u Ravno, a gospodarski izvjestitelj bio je u vojsci.¹³

¹³ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

Kotarska oblast Korčula

Krajem 1943. godine njemačke oružane snage oduzele su partizanima otok Korčulu i uspostavile na njemu svoju okupatorsku vlast. Partizani su se povukli na Vis zajedno s dijelom stanovništva, uglavnom iz Vele Luke i Blata, kao i s nešto Pelješčana koji su na Korčulu stigli bježeći pred njemačkom vojskom. Dana 2. siječnja 1944. stigao je na Korčulu tajnik VŽD Ante Mihović, sa zadatkom uspostave kotarske oblasti na tom otoku, kao i općinskih poglavarstava. Time se Korčula uključila u sastav VŽD i NDH. Dakle, Ante Mihović je trebao na Korčuli uspostaviti upravu NDH. Korčula je, odlukom vlade, NDH ušla u sastav VŽD. Ante Mihović je zadatak brzo realizirao, Kotarska oblast Korčula počela je djelovati 9. siječnja 1944.¹⁴ Mihović je ubrzo uspostaviti i općinska poglavarstva, koja su postojala i za vrijeme talijanske aneksije otoka Korčule, i to: Općinsko poglavarstvo Korčula, Općinsko poglavarstvo Blato i Općinsko poglavarstvo Vela Luka. Prilikom dolaska Mihovića na otok na njemu je bilo oko 19.000 stanovnika.¹⁵ Međutim, treba konstatirati da su poglavarstva u Veloj Luci i Blatu bila samo improvizirana i da praktički nisu djelovala. Poglavarstvo građanske uprave u Splitu potvrdilo je prijem u službu činovništvu zatečenom u općinskim poglavarstvima, koje je bilo tu i za vrijeme talijanske vlasti. Činovnici su primljeni u privremenu službu. S izvjesnim zakašnjenjem stigli su i oružnici u sva općinska središta. Oružničke postaje uspostavljene su u gradu Korčuli; u Blatu su uspostavljene 24. siječnja 1944, a u Veloj Luci 30. siječnja 1944. godine.¹⁶

Glavni zadatak novouspostavljene kotarske uprave bilo je osiguranje prehrane stanovništva. Zahvaljujući promptnosti velikog župana Ante Buća i nesebičnom zalaganju kotarskog predstojnika Ante Mihovića, na Korčulu je iz Dubrovnika dopremljen kontingent pšenice koja je stanovništvu odmah podijeljena.¹⁷

¹⁴ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

¹⁵ Prema popisu stanovništva iz 1931. godine, na otoku Korčuli bilo je 20.626 stanovnika. Godine 1944. taj je broj sigurno bio veći. Manjak je nastao zbog odlaska dijela stanovnika u dva navrata, zajedno s partizanskom vojskom, na Vis, a odatle u južnu Italiju i Egipat. Zna se da je 24/25.12.1943. oko 500 stanovnika iz Vele Luke otišlo brodovima na Vis, a vjerojatno isto toliko otišlo ih je i iz Blata.

¹⁶ Izvještaj Kotarske oblasti Korčula Velikoj župi Dubrava 8.2.1944. godine (Fond VŽD, kut. 21, inv. br. 21685, t. br. 156/1944).

¹⁷ Oružničko krilno zapovjedništvo Dubrovnik (dalje: OKZD) - VŽD 19.1.1944. godine: "1. siječnja 1944. motorni jedrenjak Jurkovića iz Gruža utovarilo je 6 vagona pšenice i 1 vagon krumpira za građanstvo otoka Korčule kojoj je namirnice podielila Velika župa Dubrava" (Fond VŽD, kut. 21, inv. br. 21624, t. br. 61/1944).

Iako je Lastovo u to vrijeme bilo izvan vlasti VŽD, zakonskom odredbom NDH pripojeno je kotaru Korčula. Lastovo je, bez obzira na navedeno, ostalo pod vlašću tadašnje partizanske Jugoslavije, stvorene na Drugom zasjedanju Anti-fašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a). U to vrijeme Lastovo je odigralo važnu ulogu u Narodnooslobodilačkoj borbi (NOB) za oslobođenje južne Dalmacije od njemačkog okupatora, ustaša i četnika. Iz Visa, preko Lastova, dolazila je pomoć razvoju NOP-a na otoku Korčuli, Mljetu, poluotoku Pelješcu i dubrovačkom području.

Novouspostavljenu vlast na Korčuli organizirao je i vodio Ante Mihović, koji je na Korčulu stigao 1. siječnja 1944. Upravni organ Kotarske oblasti Korčula, uz kotarskog predstojnika, imao je kotarskog liječnika, kotarskog izvještitelja za škole i voditelja pisarne. Vještina pisanja strojem i izgled dopisa, kao i sadržaj izvještaja, bili su za ono vrijeme uzorni. Daktilograf koji ih je pisao zvao se Marin Šegedin Jastog.¹⁸

Ispostava kotarske oblasti Janjina

Djelatnost Ispostave kotarske oblasti Janjina obnovljena je krajem listopada 1943, kada su njemačke oružane snage preuzele vlast na poluotoku Pelješcu, nakon što su Pelješac napustili partizani pod pritiskom njemačkog oružja i vojne sile. U pomanjkanju stručnog činovničkog kadra, veliki župan Ante Buć imenovao je privremenog upravitelja ispostave, profesora Antuna Prodana. Međutim, on nije uspio osigurati stručan službenički i činovnički kadar. Veliki hendikep bila je vrlo loša prometna povezanost Pelješca sa središtem VŽD u Dubrovniku, kao i “ine prilike koje su na tom području vladale, ali i [problemi] uslijed neupućenosti i nesnalažljivosti samog upravitelja.”¹⁹ Upravitelj ispostave bio je ozbiljno bolestan, pa se nije mogao posvetiti poslu, kao što je bilo organiziranje upravnog aparata ispostave. Tome treba dodati da su na loše stanje uvelike utjecali zločini koje je njemačka vojska počinila nad stanovništvom Pelješca. Uz Prodana u upravnom aparatu ispostave službovali su jedan vježbenik i dvije činovnice.²⁰

¹⁸ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

¹⁹ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

²⁰ O njemačkim zločinima na Pelješcu vidi: Franko Mirošević, »Velika župa Dubrava od kapitulacije Italije do kraja 1943.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 54/2 (2016): 445-449.

Poslovanje i rad gradske općine Dubrovnik

Gradska općina Dubrovnik imala je 1944. godine 60 stalnih službenika i činovnika. Od navedenog broja nekoliko ih je bilo u oružanim snagama NDH i redovito su primali mjesečnu plaću ako su bili u stalnom radnom odnosu. Nije bilo problema s poslovanjem gradskog poglavarstva, jer se nije oskudijevalo u stručnom kadru, pa su administrativni poslovi rješavani pravovremeno. Nije bilo problema ni s ekspeditivnošću. “Rad gradske općine razvijao se u granicama mogućnosti u svim granama koje zasjecaju bilo u vlastiti ili povjereni djelokrug općine.”²¹ Izvješće o poslovanju i radu Gradske općine Dubrovnik, koje je veliki župan uputio Ministarstvu unutarnjih poslova, završava sljedećom konstatacijom: “Općina Dubrovačka, ukoliko je nadležna u svojem djelokrugu na temelju zakonskih propisa, budno pazi, da se ne pojavi razorni rad i nastoji oko sređivanja prilika gdje god joj se pruži prilika.”²² U spomenutom dokumentu nije navedena osoba koja je obnašala funkciju gradonačelnika u vrijeme pisanja izvještaja MUP-u. Treba ipak ovom prilikom istaći ulogu dr. Ive Karlovića u vođenju dubrovačke gradske općine 1943. i 1944. godine. Njegov je rad bivši veliki župan Ante Buć redovito posebno isticao i hvalio, naročito zbog njegove brige i snalažljivosti u nabavi hrane za Dubrovčane.

Poslovanje i rad općinskih poglavarstava

Kotarska oblast Dubrovnik

Općina Gruda

Općina Gruda nastala je poslije kapitulacije Italije. VŽD je htjela, nakon kapitulacije Italije, anektirati dio istočnih Konavala od Grude do crnogorske granice pripojiti NDH. Međutim, tom se zahtjevu suprotstavljala njemačka vojna komanda. Problem će se dugo rješavati. Privremeni upravitelj općine Mato Martinac izradio je proračun i pripremio statut, a riješio je i ostala pitanja za nesmetano funkcioniranje općine prema zakonskim propisima.²³

Općina Cavtat

O funkcioniranju općine Cavtat 1944. godine u izvještaju MUP-u ne navode se nikakve primjedbe. Rad se odvijao u potpunom redu. Uz načelnika, u

²¹ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

²² VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

²³ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

općinskom poglavarstvu radio je bilježnik koji je obavljao i poslove blagajničkog vježbenika. Bilježnik Ivo Baća premješten je u općinsko poglavarstvo Janjina, što je prouzrokovalo izvjesne probleme u radu općinskog poglavarstva Cavtat. Za mjesto blagajnika u poglavarstvu općine Cavtat dodijeljen je službenik Gaurina, koji je dotad bio službenik u općinskom poglavarstvu Sinj. Za 1944. godinu općina je donijela proračun. Uz navedeno, općina Cavtat imala je voditelja domobranskog ureda i pomoćnu daktilografkinju.²⁴

Općina Orašac

Kao i prethodne dvije općine, općina Orašac imala je problema s kadrovima. Sve poslove obavljao je općinski bilježnik. Osoba koja mu je pomagala se razboljela, pa su svi poslovi ostali na njemu. U izvješću upućenom MUP-u veliki župan je ipak pozitivno ocijenio stanje u toj općini.²⁵

Općina Lopud

Kad je pisan izvještaj MUP-u, općina Lopud ostala je bez svih činovnika. Vježbenik Petar Šoletić privremeno se nalazio u Dubrovniku, jer je silom morao napustiti Lopud. Uzroci njegova prisilnog boravka u Dubrovniku u dokumentu se ne objašnjavaju.²⁶

Općina Šipan

Općina Šipan imala je samo jednog službenika, općinskog bilježnika za kojeg se u izvješću MUP-u tvrdi da je “spremna i iskusna osoba u bilježničkim poslovima koja uredno obavlja poslove, a ujedno i upravlja obćinom.”²⁷

Općina Ston

Godine 1944. rad općinskog poglavarstva u Stonu vidno se pogoršao uslijed čestih bombardiranja i mitraljiranja mjesta. Zgrada općine jako je oštećena u bombardiranju, a oštećen je i sav kancelarijski namještaj. Osim toga, bile su

²⁴ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

²⁵ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

²⁶ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

²⁷ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

slabe prometne veze s Dubrovnikom, pa je sve to jako utjecalo na rad općinskog poglavarstva. Stonska općina inače nije oskudijevala u stručnom kadru. Imala je bilježnika, blagajnika i vježbenika, te dovoljno pisara. Oni su do bombardiranja uspješno ispunjavali obveze i njihov je rad bio “savršeno uredan i točan.”²⁸ Osoblje poglavarstva bilo je iskusno nakon više godina radnog staža i savjesno obavljalo svoje dužnosti.

Općina Slano

Općina Slano imala je samo jednog vježbenika koji je, prema ocjeni velikog župana VŽD, “udovoljavao svim nalogima uredno, točno i na vrijeme. Otežane prometne veze utiču i u ovoj općini nepovoljno na djelovanje ove općine.”²⁹

Pelješke općine

Na poluotoku Pelješcu bile su četiri općine: Janjina, Kuna, Trpanj i Orebić, koje su djelovale u veoma teškim uvjetima zbog prometne izoliranosti. Nije ih povezivala kolna cesta, a njihovi uredi s pismohranama i svim knjigama uništeni su 1943. godine, za vrijeme partizanske vlasti nakon kapitulacije Italije. U borbama s partizanima, njemačka vojska je do kraja listopada 1943. ubila mnogo ljudi i popalila mnoga sela u općinama Janjina, Kuna i Trpanj. U tim općinama bio je zaposlen po jedan bilježnik i blagajnički vježbenik, a u općini Orebić samo bilježnik, pa je općina tada ostala bez jedinog činovnika. Do imenovanja novog bilježnika poslove je obavljao načelnik općine.

Općina Mljet

Mljet je imao samo jednu općinu, smještenu u selu Babino Polje. Općinski ured uspostavljen je početkom 1944, ali nije počeo poslovati jer su se imenovani općinski načelnik i tajnik nalazili u Dubrovniku. Treba se pitati zašto veliki župan nije iznio ministru unutarnjih poslova NDH razloge zbog kojih su se oni nalazili u Dubrovniku, a ne na Mljetu. Postoje dvije mogućnosti: ili još nisu bili sazreli uvjeti za normalno funkcioniranje općine zbog partizanskih aktivnosti, ili nije bilo do kraja provjereno da li djelatnici po svojim političkim stavovima odgovaraju ustaškom režimu.

²⁸ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

²⁹ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

Kotar Bileća

U Kotarskoj oblasti Bileća bilo je pet općina: Bilećka, Ljubomirska, Divinska, Planska i Zavodjaska. Nijedna nije bila u funkciji, jer su na njihovom području vladali četnici.

Kotar Trebinje

U ovom kotaru bilo je šest općina: Trebinjska, Begović Kula, Dživarska, Zubačka, Lastavska i Šumsko-Zahumska. Od navedenih općina djelovale su samo Trebinjska i Begović Kula, koje su imale sjedište u Trebinju. Ostale su “zbog prilika javne sigurnosti i odmetničkih i četničkih akcija” bile spriječene u svojoj djelatnosti.³⁰

Kotar Ravno

U sastavu Kotarske oblasti Ravno djelovala je samo općina Popovo Polje, i to u Ravnom, a Ljubinska općina bila je u rukama četnika.

Kotar Korčula

U Kotarskoj oblasti Korčula djelovale su tri općine: Korčula, Blato i Vela Luka. Ovoj kotarskoj oblasti priključena je i općina Lastovo. Međutim, na tom području nije bilo njemačke vojske niti je na Lastovu ikad uspostavljena vlast NDH. Na tom otoku vlast su imali partizani, kao i na Visu. U tri općine na Korčuli ubrzo je uspostavljena vlast NDH, i to nakon što je počela djelovati kotarska oblast, dakle, početkom 1944. Međutim, jedino je u gradu Korčuli donekle funkcionirala općina. Vlast NDH u Blatu i Veloj Luci bila je simbolična, pogotovo nakon partizanskog desanta krajem travnja 1944, kada na zapadnom dijelu otoka Korčule (Blato i Vela Luka) nije postojala ni njemačka vojna vlast. Za nju se može reći da je bila samo nominalna.

Iz navedenog teksta vidljivo je kakvu je vlast imala VŽD na svojem teritoriju. Vlast VŽD uglavnom je postojala na području Kotarske oblasti Dubrovnik, Ispostave kotarske oblasti Janjina, u gradu Trebinju i na Korčuli. U kotarskim oblastima Bileća i Ravno nje zapravo nije bilo.

³⁰ VŽD MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

Javna sigurnost u VŽD prema izvješćima kotarskih oblasti i oružničkih zapovjedništava

Uvidom u fond VŽD koji se nalazi u HDA, vidljivo je da je njezin upravni aparat od početka djelatnosti 1941. do kraja 1943. primao najviše izvješća od podčinjenih kotarskih oblasti, oružničkih krilnih zapovjedništava Bileća i Dubrovnik i 6. oružničke pukovnije sa sjedištem u Mostaru. Izvješća su upućivana svakih 15 dana. VŽD je povremeno obavještavala nadležne organe, a najviše MUP, zapovjedništvo 6. (talijanskog) korpusa, talijanski i njemački konzulat u Dubrovniku, zapovjedništvo 2. (talijanske) armije i druge. Nakon talijanske kapitulacije uvelike se smanjio broj organa koje je VŽD izvještavala o stanju na njezinom području. Izvješća 1944. godine redovito su dostavljale Kotarska oblast Dubrovnik i Kotarska oblast Korčula, povremeno Kotarska oblast Trebinje, a rijetko Kotarska oblast Ravno i Bileća.

Reorganizacijom oružničkih krilnih zapovjedništava 1944. godine i ukidanjem Oružničkog krilnog zapovjedništva Bileća ostalo je jedno Oružničko krilno zapovjedništvo sa sjedištem u Dubrovniku. Na čelu mu je bio nadsatnik Zvonimir Šporčić. To zapovjedništvo je ubrzo 1944. promijenilo ime u Župsko oružničko zapovjedništvo, s istim zapovjednikom. U fondu VŽD za 1944. nalaze se i rijetka izvješća Zapovjedništva oružničkog voda Dubrovnik, 6. oružničke pukovnije i novouspostavljenog redarstvenog organa pod nazivom Župska redarstvena oblast. Najobuhvatnija su izvješća Oružničkog krilnog zapovjedništva (OKZ) Dubrovnik, odnosno Župskog oružničkog zapovjedništva (ŽOZ) Dubrovnik. U njima se VŽD informira o oružanim, političkim, prehrambenim, gospodarskim i drugim prilikama na području VŽD.

Ograničavanja slobode kretanja građana

Kotarske oblasti, posebno OKZ (ŽOZ), redovito su izvještavale vodstvo VŽD o uhićenjima građana koji su živjeli na njezinu području. Uhićenja su provodile sve suprotstavljene oružane snage, njemački vojnici, četnici, partizani, oružnici i redarstvo VŽD. Njemačka uhićenja slijedila su najčešće nakon iznenadnih oružanih partizanskih napada na njemačke kolone, na njemačke transporte vojnika i municije, nakon diverzija na željezničkoj pruzi Mostar-Dubrovnik-Bileća, rušenja telefonskih i telegrafskih komunikacija i partizanskih promidžbenih aktivnosti (ilegalno širenje partizanske promidžbe, pisanje parola po zgradama, raspačavanje letaka i slično). Četnici su svoje političke

protivnike najčešće lišavali slobode upadom u njihove kuće, iznenadnim napadom na cestama i putevima, u vlakovima. Na isti način su postupali i partizani. Njemačka policija i policija NDH građane su lišavale slobode racijama, uhođenjem, špijunažom itd. Njemačka vojna komanda i njezini isljednički organi, posebno Gestapo, građane su lišavali slobode na temelju četničkih prijava da surađuju s komunistima, što je većinom bila laž. Stradali su mnogi nevini i poštenu, politički neopredijeljeni ljudi. Većinom su to bili hrvatski domoljubi, nekada pristaše HSS-a, koji nisu bili ni ustaše ni partizani.

Njemačka uhićenja

U siječnju 1944. godine njemačko vojno zapovjedništvo na otoku Korčuli uhitilo je 24 osobe koje su bile među zarobljenim partizanima. Kotarska oblast Korčula uputila je molbu VŽD da se uhićeni puste iz zatvora, jer su ih partizani prisilno mobilizirali. Za njihovu tvrdnju da su politički ispravni, što znači da nisu suradnici partizana, jamčila je kotarska oblast. VŽD nije mogla intervenirati, jer se provjerom utvrdilo da su već upućeni u jedan od logora NDH. Samo je troje pušteno kućama. Njemačka komanda je odgovorila da su se prije zarobljavanja trebali predati njemačkim vlastima, ako su bili prisilno mobilizirani.³¹ Nakon što je njemačkim vojnicima na Šipanu pobjegao uhićeni partizan, uhitili su osam mještana i zadržali ih kao taoce, pod uvjetom da će ih pustiti kad pronađu bjeGUNCA.³² Dana 7. veljače 1944. vlakom iz Zelenike njemački vojnici pratili su 29 uhićenih partizana i 24 talijanska časnika u Sarajevo na daljnji izvidnički postupak.³³

Njemačke vojne vlasti su u Trebinju 11. veljače pozvale više istaknutih i uglednih građana, među kojima je bio i donaćelnik Trebinja Niko Kisić. Od 20 prijavljenih, kućama je pušteno petoro, među kojima i Niko Kisić. U trebinjskom zatvoru zadržan je učitelj Mile Ratković, pri općinskom redarstvu na raspoložbu njemačkom zapovjedništvu, a ostale su njemački vojnici 12. veljače sproveli u dubrovački zatvor.³⁴

Od 1. do 4. veljače 1944. njemački vojnici su s četnicima obilazili hrvatska katolička sela Osojnik, Ljubač, Gromaču, Kliševo, Mravinjac, Mrčevo i

³¹ VŽD MUP-u 2.2.1944. godine (Fond VŽD, kut. 21, inv. br. 21724, t. br. 238/1944).

³² OKZ Dubrovnik VŽD-u 5.2.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21686, t. br. 164/1944).

³³ Kotarska oblast Dubrovnik VŽD-u 7.2.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21674, t. br. 145/1944).

³⁴ OKZ Dubrovnik - VŽD 21.2.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21773, t. br. 313/1944).

Majkove u općini Orašac. U Kliševo su došli prije nego što je župnik, don Ivo Juričić, zvonima označio početak mise. Toga je dana bila svetkovina Sv. Vlaha (3. veljače). Njemački vojnici uhitili su župnika, optuživši ga da je zvonima davao znak partizanima da su Nijemci u Kliševu, tako da mogu pobjeći ako se nalaze u blizini. Nijemci su naredili četnicima da ubiju župnika kao suradnika partizana. Župnik se branio tvrdeći da partizana u selu nema i da je zvono za početak mise. Jedan njemački časnik donekle je razumio župnikove riječi i uvažio je župnikovo opravdavanje kad mu je pokazao ustašku iskaznicu, pa je tako don Ivo bio spašen od smrti. U obavijesti njemačkom generalnom konzulu u Dubrovniku veliki župan Ante Buć navodi da je uvjeren kako je to četničko djelo i da su upravo četnici ti koji obilaze teren i, zajedno s njemačkim vojnicima, traže partizane i nagovaraju njemačke vojnike da hapse Hrvate. Buć također tvrdi kako to rade četnici vođeni svojim računima i “obilaze ova dalmatinska hrvatska sela, gdje nikad nije bilo partizana i gdje su svi seljaci ispravni i dobri Hrvati.” Usto napominje da su još Talijani najstrože zabranili četnicima da zalaze u hrvatska sela, pa čudi, kaže veliki župan, da se to “sada zbiva” i moli konzula da se to više ne ponovi.³⁵

Skupina četnika koju je predvodio i organizirao četnik Antun Lazibat pripremala se za bjekstvo u Italiju brzim čamcem. Njihovu namjeru otkrila je njemačka tajna služba 11. veljače 1944. godine, pa su uhićeni. Uz Lazibata su bili vozač Spasoje Vrtikapa i jedan Talijan, koji je ostao u Dubrovniku nakon kapitulacije Italije. Uhićeni su odvedeni u Boku Kotorsku, odakle su namjeravali pobjeći u Italiju.³⁶ Na Šipanu su njemačke vojne vlasti uhitile 49 osoba. Dovedli su ih do Slanog, a zatim ih kamionima odvezli u nepoznatom pravcu.³⁷

Oružnička postaja Ston javlja VŽD o provedenoj raciji njemačke vojske 18. i 19. travnja 1944. u mjestima Ston, Hodilje, Luka, Duba, Dančanje, Sparagovići,

³⁵ VŽD Generalnom konzulu Njemačkog Reicha u Dubrovniku, Ludwigu Dekertu, 12.2.1944. godine (Fond VŽD, kut. 21, inv. br. 21666, t. br. 137/1944).

³⁶ OKZ Dubrovnik - VŽD 12.2.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21690, t. br. 180). Lazibat je kupio čamac za 500.000 kuna u Orašcu i 18.1. prebacio ga je u Zaton. Uz čamac je kupio i novi američki motor, koji je postizao brzinu 15-20 čvorova na sat.

³⁷ OKZ Dubrovnik - VŽD 20.3.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21894, t. br. 388/1944). Spasoje Vrtikapa je četničkim automobilom iz Boke Kotorske do Orašca prevezio gorivo potrebno za plovību brzog čamca do Italije. Novac za gorivo Lazibatu je dao poznati vrhovni četnički komandant (zvan i vojvoda) iz vremena talijanske okupacije, Petar Bačević. On se nakon talijanske kapitulacije sklonio u Italiju, pa je s dvojicom engleskih časnika ilegalno doplovio engleskom podmornicom oko Nove godine 1944. Bačević se sastao s četničkim zapovjednicima u Grab Zubcima, a namjeravao se vratiti u Italiju zajedno s Lazibatom i njegovim suradnicima.

Boljenovići, Metohija, Broce, Česvinica i drugim selima. Uhićeno je 90 mještana. Osim imena i prezimena svakog uhićenog, javljeni su i podaci iz kojeg sela potječu, a drugih podataka nije bilo.³⁸ Njemačke oružane snage 369. "Vražje divizije" tražile su partizane u blizini željezničke pruge kraj sela Petrovići, Cicin, Kučići, Djedići, Začula, Orah i Cerovo. Navedena sela pripadala su Kotarskoj oblasti Trebinje. Prilikom pregleda uhićeno je 20 mještana. Uhićenja su slijedila i nakon ponovljenih partizanskih napada na vlakove, kao i nakon rušenja pruge. Dana 24. travnja kod mjesta Gojšin partizani su napali njemačku ophodnju, a 25. travnja su srušili prugu kod mjesta Zaplanik. Uhićeni su jer su, po mišljenju njemačke komande, sudjelovali s partizanima u navedenim akcijama. Tri dana kasnije njemački vojnici uhitili su u selu Duži 32 osobe, a svi su bili pripadnici pravoslavne vjere. Uhićene su smatrali taocima. U slučaju ponovljenih partizanskih akcija uslijedila bi njihova smrt.³⁹

U Dubrovniku su 29. travnja 1944. uhićena dva bojadisarara, Tomo Botica i Vlaho Arseta. Uhitili su ih pripadnici njemačkih oružanih snaga pod sumnjom da su po zidovima kuća u Dubrovniku pisali komunističke parole i raspačavali komunističke letke. Istoga dana je u Dubrovniku uhićena Katica Kapor, rodom iz Vele Luke, nastanjena u Mlinima. Uhićena je pod sumnjom da surađuje s partizanima.⁴⁰ Njemačke vojne vlasti krajem travnja 1944. hapsile su na prostoru Kotarske oblasti Dubrovnik u selima Gruda, Tušići i Pridvorje (Konavli). Dana 29. travnja uhićeno je sedam osoba, među kojima je bio i upravitelj pošte u selu Gruda, Miho Avlić. Avlić je također uhićen zato što je njemačka komanda smatrala da surađuje s partizanima. Njemačka vojska je tražila i druge sumnjive osobe, ali su mnogi uspjeli pobjeći izvan mjesta prebivanja. Tražeći sumnjive osobe po kućama, 30. travnja nisu pronašli materijal kojim bi se mogla dokumentirati suradnja mještana navedenih sela s partizanima. Međutim, ipak su i toga dana uhitili četvoricu mještana, i to Sulju Fetahagića, Muhu Hadžiahmetovića, Fejzu Hadžiahmetovića i Medu Kovačevića. Zadržali ih u zatvoru iz nepoznatih razloga.⁴¹

³⁸ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 3.4.1944. godine (Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 21928, t. br. 545/1944).

³⁹ ŽOZ - VŽD 4.4.1944. godine (Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 22064, t. br. 767/1944).

⁴⁰ Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 22064, t. br. 767/1944.

⁴¹ Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 22064, t. br. 767/1944. Neki njemački komandanti nastojali su privoljeti seoske glavare da pomognu pronaći krivce za počinjene diverzije na vlakove, za rušenje pruge i iznenadne napade na njemačke oružničke patrole i slično. Njemačka komanda na otoku Korčuli uputila je korčulanskom svećenstvu, koje je živjelo s narodom i s njim dijelilo dobro i zlo, poziv da utječe na mještane da prekinu svaku suradnju s ljudima koji pružaju otpor njemačkoj vlasti i da ih otkriju Nijemcima.

U noći 11/12. travnja 1944. u Dubrovniku su Nijemci uhitili i odveli u Zagreb odvjetnika dr. Iva Kolbe, liječnika dr. Nika Morettija i pomorskog časnika Nika Baule. Dana 13. travnja velikog župana dr. Antu Buća posjetio je zapovjednik njemačke bojne 369. "Vražje divizije" da ga informira o uhićenju navedenih osoba. Pritom ga je izvijestio da su Moretti i Baule uhićeni po prijavi četnika, što nije bila istina. O ovom uhićenju veliki župan nije informiran. Međutim, nije bio informiran niti o odluci da se povodom atentata na bivšeg upravitelja Župske redarstvene oblasti u Dubrovniku, Mirka Živkovića, strijeljaju tri osobe, od kojih je jedna bila iz Dubrovnika, po imenu Frano Barbieri, svršeni gimnazijalac, dok su druga dvojica bili iz Sarajeva.⁴²

U dopisu ministru župan navodi da je navedeno rađeno bez njegova znanja, smatrajući da on, kao veliki župan, mora znati što se događa u njegovoj župi, te da u vezi s tim iznese uhidbenim organima svoje mišljenje o tome. Vezano uz navedeno, veliki župan piše ministru unutarnjih poslova sljedeće: "U prvom redu napominjem i govorim na osnovu stečenog iskustva u nedalekoj prošlosti kad su bez mog znanja i pitanja bile preko noći pohapšene neke osobe, namještenici bivše Srpske banke (u Dubrovniku), povedeni u Zagreb, te tamo strijeljani. To je našoj stvari nanijelo neprocjenjive štete."⁴³ U daljnjem tekstu dopisa veliki župan piše da na njega pada sav *odium* zbog pogrešaka, pa nije u redu da o svemu, kad je riječ o uhićenjima, ne bude upoznat i da se pritom ne čuje i njegova riječ, smatrajući da bi smaknuće trojice građana izazvalo potpuno negativan učinak. Dana 14. travnja 1944. njemački vojnici, koji su došli iz Dubrovnika u Močiće, uhitili su i pritvorili Iva Nikšića iz Močića, kotar Dubrovnik, i njegova slugu Muniba Hadžikadovića iz Doboja. Istom prilikom tražili su u Močićima i Nikolu Serecija iz Grude, ali ga nisu našli. Sereci je njemačkim vojnim vlastima bio sumnjiv kao simpatizer komunista.⁴⁴ Pripadnici njemačkih oružanih snaga provodili su u Gružu 16. travnja 1944. godine kontrolu osoba. Njih 26 bez valjanih propusnica uhitili su i zadržali u pritvoru.⁴⁵ Isti organ je 20. travnja 1944. uputio iz Dubrovnika u Sarajevo petoricu mladića, maturanata, koji su

⁴² Informacija da su Moretti, Baule, a možda i dr. Kolbe pripadali četničkoj organizaciji potječe od naredjenja Komande Trebinjskog četničkog korpusa podčinjenim jedinicama i komandantima. Komandant četničkog pokreta smatra dr. Morettija i Baulea "oprobanim i iskušanim prijateljima, borcima i saradnicima, koje su Nijemci uhitili po nagovoru ustaša" (*Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, sv. 4, knjiga 24, ur. Fabijan Trgo. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1963, dokument br. 194: 653).

⁴³ VŽD - MUP 14.4.1944 (Fond VŽD, inv. br. 21943, t. br. 569/1944).

⁴⁴ ŽOZ - VŽD 4.5.1944 (Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 22064, t. br. 767/1944).

⁴⁵ ŽOZ - VŽD 4.5.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22064, t. br. 768/1944).

prije izvjesnog vremena pokušali pobjeći iz Dubrovnika partizanima u šumu.⁴⁶ Sutradan su u Gruž vlakom stigla 52 bivša talijanska vojnika, koji su nakon kapitulacije Italije prešli partizanima.⁴⁷ Pripadnici njemačkih oružanih snaga sumnjali su i na pripadnike milicije da surađuju s partizanima, a oni su se organizirali za obranu sela od partizana. Tako su u selu Đurinići njemački vojnici i četnici milicionere razoružali i tukli, optužujući ih da su partizanima pomagali u napadu na vlak kod mjesta Nagumanac u Konavlima. Tom su prilikom uhitili Ivana Antunovića i Janu Kise, optuživši ih da su komunisti.⁴⁸

Njemački vojnici su 29. travnja 1944. u mjestu Zaton uhitili Maru Đurić, ženu Đura koji se nije vratio kući. Đurić je bio domobran kojega su partizani uhitili na Šipanu. Ona nije znala gdje joj je suprug, pa je veliki župan tražio da se Mara Đurić pusti iz zatvora. Iz dokumenta nije vidljivo je li Mara Đurić puštena na slobodu.⁴⁹

Veliki župan dr. Ante Buć u kratko vrijeme još jednom je intervenirao kod njemačkih vlasti zbog nerazumnog uhićenja trgovca Ludviga Bilafera u Dubrovniku, kada mu je zaplijenjeno 200 kg soli koju je kupio u Stonu i htio prebaciti u Perast i prodati ju stanovništvu koje je uvelike oskudijevalo solju. Ne zna se je li i ova županova intervencija uspjela, jer nema podataka u fondu.⁵⁰

Dana 2. svibnja 1944. njemačke postrojbe u gradu Korčuli uhitile su Milu Džerića iz Metkovića i njegovu vjerenicu Mariju Bjelić iz Žrnova. S njima je bio Ivan Strika iz Žrnova (kotar Korčula), koji je također uhićen. Sve troje su pritvoreni u korčulanskom zatvoru. Razlog njihova uhićenja nije obrazložen u dokumentu.⁵¹ Dana 5. i 9. svibnja Nijemci su uhitili 120 muškaraca u dobi od 14 do 85 godina iz mjesta Žrnovo i Kneža. U navedenim selima nije se više zatekao nijedan odrasli muškarac. Svi su smješteni u korčulanski zatvor.⁵² Nijemci i četnici su početkom svibnja 1944. godine pretresali teren na kojem su boravili konavoski partizani (Kobilja Glava, Ilijina Kita). Došavši u sela

⁴⁶ Fond VŽD, inv. br. 22064, t. br. 768/1944.

⁴⁷ Fond VŽD, inv. br. 22064, t. br. 768/1944.

⁴⁸ Dana 25. travnja 1944. uhićena je u Mlinima ravnateljica pošte Ivka Vukušić pod sumnjom da surađuje s partizanima (Fond VŽD, inv. br. 22064, t. br. 768/1944).

⁴⁹ VŽD Njemačkoj komandi mjesta u Dubrovniku (Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 21893, t. br. 476/1944).

⁵⁰ VŽD Generalnom njemačkom konzulatu u Dubrovniku 9.5.1944 (Fond VŽD, inv. br. 22067, t. br. 779/1944).

⁵¹ ŽOZ - VŽD 12.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22104, t. br. 830/1944).

⁵² Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22104, t. br. 830/1944.

Pločice, Višnjíci, Đurinići (općina Gruda), četnici su pljačkali seljake. Kad su njemački vojnici vidjeli što četnici rade, naredili su im da seljacima vrate oduzetu hranu. Međutim, ipak su zajedno uhitili Petra Božovića iz sela Višnjíci, Boža Kisa, Marka Kisa, Cvijetu Božović, Obrenu Tomašević i Valdemara Oliševski, sve iz Đurinića i Popovića. Uhićene su smjestili u zatvor općine Gruda.⁵³ Dana 5. svibnja njemački vojnici su uhitili na Šipanu Vojimira Živnika, Antuna Gvoždanovića, Stjepana Gorovicu, Katu Vlašić, Maricu Vlašić, Katu Koporić i Kitavu Palunko. Uhićeni su jer je njemačko zapovjedništvo sumnjalo da surađuju s partizanima.⁵⁴ Njemački vojnici uhitili su u mjestu Gacko i ustaškog časnika Hakiju Nukića i otpremili ga u Mostar. Uhićen je jer je nagovarao neke njemačke vojnike da nađu civilna odijela i pređu ustašama.⁵⁵

Njemačko redarstvo u Dubrovniku uhitilo je 9. svibnja 1944. Stanu Bagoje, udovicu Nikole, i njezinu kćer Stanu iz sela Dunave u Konavlima (općina Gruda). Razlog uhićenja bio je odlazak njezinoga sina Ivana u partizane, a da ona za to nije ni znala. Nakon napada na vlakove i sabotaze na tračnicama uskotračne pruge Uskoplje-Hum, njemački su vojnici uhitili više osoba i odveli ih kao taoce u zatvor.⁵⁶ Veliki župan Ante Buć pisao je generalu Vilku Begiću, zapovjedniku obalnog područja Neretva, da je uhićen Karlo Šifer. Uhitili su ga Nijemci koji su smatrali da je odgovoran za ubojstvo četnika Penovića u Grudi 29. svibnja 1944. Ubijeni četnik prvi je pucao. Veliki župan je zaključio da je do ubojstva došlo iz nužne obrane i zato je tražio od njemačke komande da ga izruči hrvatskim vlastima da mu one sude. Međutim, intervencija nije uspjela.⁵⁷

Prema izvješću ŽOZ Dubrovnik, njemačke vojne vlasti iz Trebinja uhitile su u selu Duži 32 osobe pravoslavne vjere (26 muškaraca i 6 žena) i uzeli ih kao taoce zato što su partizani napali bolnički automobil.⁵⁸ ŽOZ Dubrovnik žali se VŽD što njemačka vojna komanda bez suradnje s redarstvenim snagama VŽD uhićuje građane. Tako je nedavno uhitila u Trebinju 20 osoba. Takav postupak, navodi se u izvješću VŽD, "vrijeđa redarstvenike VŽD." Ujedno traže od Kotarske oblasti Trebinje da se župskoj redarstvenoj službi dostave

⁵³ OKZ Dubrovnik - VŽD 20.5. 1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22147, t. br. 906/1944).

⁵⁴ Fond VŽD, inv. br. 22147, t. br. 906/1944.

⁵⁵ ŽOZ - VŽD 16.5.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22129, t. br. 879/1944).

⁵⁶ ŽOZ -VŽD 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22147, t. br. 906/1944). Kao taoći uhićeni su Đorđe Gerum iz sela Taleža i Milan Berać iz sela Vjetreno (kotar Trebinje), te Laka Hadžović, Šćepan Hadžović i Vaso Sparavalo.

⁵⁷ VŽD generalu Begiću 15.6.1944. godine (Fond VŽD, kut. 24, inv. br. 22272, t. br. 1106/1944).

⁵⁸ ŽOZ Dubrovnik VŽD 1.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 22040, t. br. 736/1944).

imena uhićenih i svi podaci o njima. Također ih se poučava da, iako teško uspostavljaju suradnju s njemačkim vlastima, ipak im se “stavlja u dužnost da bezuslovno nastave korektnu suradnju s njemačkim vlastima.”⁵⁹

Nakon što su partizani 2/3. travnja 1944. na području Blata i Smokvice (Korčula) na više mjesta uništili telefonsko-telegrafske stupove, njemačke vojne vlasti uhitile su 40 uglednih mještana navedenih sela kao taoce i zabranile dovoz hrane za cjelokupno otočko stanovništvo. Nakon ispitivanja i provjere, uhićeni su 11. travnja pušteni na slobodu, a i dovoz hrane je bio dozvoljen.⁶⁰ Nakon što su partizani napali vlak kod željezničke stanice Diklići (između sela Ravno i Hum), zapovjedništvo njemačke čete 7. SS divizije *Prinz Eugen*, stacionirano na predjelu željezničke postaje Diklići, spalilo je nekoliko kuća u selima Sedlažić i Ropti i odvelo sve stanovnike navedenih sela koje su zatekli u kućama. Nekoliko osoba je obješeno, a žene i djecu su uputili u sabirni logor u Sisku.⁶¹ U izvještaju navedenom Ravnateljstvu veliki župan navodi da, prema obavještenjima kojima raspolaže VŽD, uhićeni nisu sudjelovali u napadu na vlak. Svaljuje krivnju na partizane, koji se “naokolo kriju i kako što naprave, pobjegnu.”⁶² Veliki župan traži od njemačke komande da se uhićeni puste na slobodu. Osim molbe velikog župana, u dosjeu se nalazi više zahtjeva da se uhićeni puste na slobodu. U mjestu Lisac nedaleko oružničke postaje Slano njemačke vojne vlasti uhitile su 23. svibnja 1944. godine 18 osoba iz mjesta Čepikuće. Kod njih su pronađeni partizanski leci s pozivom stanovništvu da stupi u redove Narodnooslobodilačke vojske (NOV). Pozive je raspačavao Pero Brbora Mihov. Nakon ispitivanja uhićeni je pušten na slobodu.⁶³

Jedinice 369. “Vražje divizije”, obavljajući “pretres zemljišta” sela blizu željezničke pruge u Kotarskoj oblasti Trebinje (Petrovići, Cerovo, Cecina, Kučići, Djedići, Začula i Orah), odvele su 20 osoba u Trebinje. Uhićenje je provedeno nakon napada partizana na vlak 24. travnja 1944. i napada na njemačku ophodnju i vlak kod mjesta Zaplanik. Njemačka komanda je smatrala da stanovništvo navedenih sela pomaže partizanima u akcijama koje poduzimaju

⁵⁹ Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 22040, t. br. 736/1944.

⁶⁰ Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 22040, t. br. 736/1944.

⁶¹ VŽD - MUP-u i Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost 22.4.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22009, t. br. 678/1944).

⁶² VŽD - MUP-u, Ravnateljstvu za javni red i sigurnost 22.4.1944. godine (Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 22009, t. br. 678/1944).

⁶³ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 7.6.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22237, t. br. 1056/1944).

protiv njemačkih oružanih snaga, rušeći željezničku prugu. Zato su ih uhitili i lišili slobode.⁶⁴

Njemački vojnici i četnici uhitili su 12. svibnja 1944. veliku skupinu stanovnika sela Podglivlje. Izvjestitelj ne navodi razloge uhićenja.⁶⁵ Njemački vojnici su u Stonu uhitili 12 osoba početkom lipnja 1944. Izvjestitelj iz Oružničke postaje Ston, koja je obavijestila o tome Kotarsku oblast Dubrovnik, ne navodi razloge uhićenja, kao ni u prethodnom izvješću.⁶⁶ Na Šipanu je sredinom svibnja 1944. zbog suradnje s partizanima uhićeno sedam osoba. Iz Šipana su ih odveli u Zavalu na vlak i otpremili u Mostar na daljnji postupak.⁶⁷ U Slanom je početkom lipnja uhićeno 12 osoba, međutim, u ovom izvješću Oružnička postaja Ston nije navela razloge uhićenja.⁶⁸ Njemački vojnici nastavili su s uhićenjima i u srpnju 1944. Iz izvješća ustaškog Stožera u Dubrovniku upućenog VŽD saznaje se da su njemački vojnici u mjestu Ravno uhitili Cvjetka Đuraševića, brata ustaškog dočasnika Miha Đuraševića. Pretražujući njegov stan, pronašli su pištolj i oduzeli su mu ga. Oduzeli su mu i vojničke hlače, par cipela, košulje i snopić kožnih remenčića koje su nosili i koristili talijanski vojnici. Navedeno je uzeo od talijanskih vojnika prije kapitulacije.⁶⁹

Gestapo je u kolovozu 1944. iz Dubrovnika otpremio u Sarajevo 10 žena i 30 muškaraca, političkih uhićenika, navodno mladih komunista. U dopisu stoji da nadležna vlast "potvrdi primitak istih po našim redarstvenim oblastima, kao i izvođenje izvida po istim." Glavno Redarstveno ravnateljstvo predvidjelo je da se, u slučaju intervencije, isti upute u logor Gradiška. Odluku o tome trebao je donijeti Zapovjednik obalnog područja Neretva, general Vilko Begić.⁷⁰ Njemačke vojne vlasti na Jakljanu uhitile su šest osoba iz Šipana i Slanog. Uhvaćeni su na putu koji ih je vodio partizanima. Uhićeni su radili kod ing. Milana Hermana, izrađujući drveni ugljen. Svi uhićeni upućeni su u

⁶⁴ ŽOZ - VŽD 29.4.1944. godine (Fond VŽD, kut. 22 inv. br. 22030, t. br. 711/1944).

⁶⁵ ŽOZ - VŽD 15.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22126, t. br. 872/1944).

⁶⁶ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 9.6.1944. godine (Fond VŽD, kut. 24, inv. br. 22257, t. br. 1084/1944).

⁶⁷ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 16.5.1944. godine (Fond VŽD, kut 23, inv. br. 22135, t. br. 886/1944).

⁶⁸ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 9.6.1944. godine (Fond VŽD, kut. 24, inv. br. 22257, t. br. 1084/1944).

⁶⁹ Kotarska oblast Ravno VŽD 8.7.1944. godine (Fond VŽD, kut. 25, t. br. 1463/1944).

⁷⁰ Glavno Redarstveno ravnateljstvo NDH svima (Fond VŽD, kut. 25, inv. br. 22560, t. br. 1515). O tome je upućena obavijest Ustaškom stožeru Sarajevo, Glavaru građanske uprave u Splitu, Ustaškom stožeru Mostar, Zapovjedniku obalnog sektora Neretva.

Dubrovnik.⁷¹ Noću 14/15. kolovoza 1944. njemačke vojne vlasti u sporazumu s redarstvom VŽD “uhitile su izvjestan broj građana iz Trebinja i nabliže okoliše koji su bili osumnjičeni kao partizani ili njihovi pomagači, ali i oni kojima je od rodbine netko u partizanima. Svi uhićeni upućeni su u zatvor.”⁷² Među uhićenima često je bilo i onih koji nisu bili politički organizirani niti su se isticali kao protivnici Njemačke. To su najčešće bile osobe koje se nisu pridržavale redarstvenog sata ili su uhićeni jer prilikom racije nisu imali osobnu iskaznicu ili propusnicu.⁷³ U Dubrovniku je njemačko redarstvo uhitilo Vicka Dudu sa Šipana, ali uspio im je pobjeći, pa je u pucnjavi ranjen. Sa Šipana je bio i Baldo Glavić, uhićen pod sumnjom da surađuje s partizanima.⁷⁴

Njemački vojnici su na području Slanog, Dola, Grude, Trnave i Mravinaca 13. kolovoza 1944. uhitili 20 osoba pod sumnjom da su surađivali s partizanima. Prilikom racije u navedenim selima njemački vojnici uhićenima su oduzimali novac, zlatno prstenje, zlatne igle, satove i hranu, sve u iznosu od oko 511.000 kuna.⁷⁵ Njemačka policija je jednom prilikom uhitila i obveznicu Radne službe, Margaretu Brieško. Stožer ženske ustaške mladeži Župe Dubrava molio je velikog župana da se kod njemačke komande zainteresira zašto je Margareta Brieško uhićena i je li zaista kriva “jer će joj se prema tome priznati ili nepriznati Radna služba. Stožer traži da se sazna gdje se sada nalazi jer Zapovjedništvo Radne službe ustaške mladeži to traži.”⁷⁶

Njemačka vojna komanda naredila je da se uhititi Niko Gluhan pok. Mata iz Uskoplja zbog partizanske oružane akcije na željezničkoj pruzi u blizini navedenog mjesta.⁷⁷ U noćnoj raciji koju su njemački vojnici poduzeli u selima

⁷¹ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 11.8.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22643, t. br. 1649/1944).

⁷² Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 14.8.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22664, t. br. 1679/1944).

⁷³ Župska redarstvena oblast - VŽD 12.8.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22667, t. br. 1682/1944).

⁷⁴ Župska redarstvena oblast - VŽD 15.8.1944. godine (Fond VŽD, kut. 25, inv. br. 22677, t. br. 1693/1944).

⁷⁵ ŽOZ-VŽD 15.8.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22677, t. br. 1693/1944). Iznos od 511.000 kuna u oduzetim dragocjenostima (vinu, rakiji, siru, jajima, cigaretama) zaplijenili su Antunu Dudi, Peru Šiševiću, Antunu Jeliću, Vidu Maliću, Antunu Bobiću, Matu Gjaji, Ivanu Pleštini, Antunu Škeriću, Niku Bobiću, Luki Bobiću i Božu Botici, seljacima sela Mravinci, Slano, Trnova i Gruda.

⁷⁶ Stožer ženske ustaške mladeži Župa Dubrava - VŽD 20.8.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22700, t. br. 1732/1944). Veliki župan je saznao od isljednika da je Margareta komunistički orijentirana i da je u svemu ekstremist. U dopisu stoji sljedeće: “Kao što je bila dobra Hrvatica i to upravo ekstremna, tako je sada zašla u ekstrem. Nakon svega Stožer je tražio da se preda vlasti NDH i da se zatvori u jednom od logora NDH.”

⁷⁷ VŽD - *Einstatzkommande der Sicherheitsstelle*-d S.D. Dubrovnik 11.9.1944. godine (Fond VŽD, kut. 26, inv. br. 22763, t. br. 1883/1944).

Majkovi i Mrčevo pronađen je jedan ubijen njemački vojnik. Za odmazdu, njemačka je komanda naredila da se uhititi 10 osoba iz tih sela. Njemački vojnik je nestao nakon napada partizana na njemački automobil.⁷⁸ Na području općine Ston pripadnici njemačke vojske uhitili su također 10 osoba i sproveli ih u Metković. Istoga dana njemački vojnici su uhitili 13 osoba u Trebinju.⁷⁹ U Cavtatu su pripadnici njemačke vojske uhitili Iva Ivaniša i Niku Gluhana, obojicu iz Uskoplja, jer im se “sinovi nalaze u odmetništvu.”⁸⁰ Početkom rujna 1944. njemačko redarstvo uhitilo je Pera Kriste i skupinu njegovih drugova u selu Čepikuće. Župsko redarstvo informira velikog župana da njemačko redarstvo župskom redarstvu “ne dostavlja nikakve podatke, niti im dostavlja izvješća o uhićenjima, kao ni izvješća o stanju postupka protiv njih.”⁸¹ Njemačka komanda nastavlja s uhićenjima. U Trebinju je 15. i 16. rujna uhićeno 18 osoba za koje se sumnjalo da su sudjelovali u upućivanju skupine građana u partizane.

Redarstveni organi VŽD nisu bili zadovoljni načinom uhićenja hrvatskih državljana, posebno zato što su uhićenja provođena mimo redarstvenih organa NDH, što se u većini uhićenja nisu poštivali propisi NDH i što su njemački redarstvenici često uhićenja provodili na temelju četničkih prijava, optužujući mnoge Hrvate (koji nisu pripadali ni partizanima ni ustašama) da surađuju s partizanima. Za zapovijedi njemačkih vojnih komandanata (koji su zbog partizanskih akcija uveli stroge mjere nad stanovništvom, kao što je uzimanje talaca, obustava poštanskog prometa i dovoz hrane iz aprovizacije), VŽD je smatrala da najviše pogađaju stanovništvo koje neme veze s partizanima i zato je bila protiv takvih uhićenja. Kotarski predstojnik u Kotarskoj oblasti Korčula, Ante Mihović, upozorio je njemačkog vojnog zapovjednika na Korčuli, pukovnika Tribukaita, da prilikom uzimanja talaca vodi računa da se hapse osobe koje su “partizanski raspoložene ili imaju veze s partizanima, jer u protivnom slučaju, ukoliko bi se za taoce uzelo najčestitije Hrvate, ne bi se postigao pravi učinak nego obratan.” Mihović tvrdi da su taoци “danas već po svim

⁷⁸ ŽOZ - VŽD 2.9.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22731, t. br. 1832/1944).

⁷⁹ ŽOZ - VŽD 4.9.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22742, t. br. 1856/1944). Kao i drugdje gdje su pretresali stanove, njemački vojnici su i u selima Brsečine, Slano i Orašac iz kuća oduzimali hranu, novac, odjeću, obuću, alat, motore, ribarske mreže, ulje, vino, rakiju i razne dragocjenosti.

⁸⁰ ŽOZ - VŽD 20.9.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22817, t. br. 1954/1944). Istoga dana na području općine Cavtat uhićen je i Andrija Zec iz Zvekovice. Krajem kolovoza 1944. njemački vojnici hapsili su i na području općine Korčula. U selu Vrbnik su 20.8. uhapsili četiri osobe, a 21.8. uhapsili su u gradu Korčuli šest osoba i odveli ih u nepoznatom pravcu.

⁸¹ Župska redarstvena oblast - VŽD 5.9.1944. godine (Fond VŽD, kut, 26, inv. br. 22754, t. br. 1869/1944).

selima uzeti.” Prema obavijestima kojima do sada raspolaže, tvrdi Mihović, među taocima ima čestitih osoba.⁸² Navedeni primjeri uhićenja pokazuju da je njemačka vojna komanda imala odlučujuću riječ prilikom uhićenja, a njemačko ignoriranje redarstvenih organa VŽD prilikom uhićenja najbolje pokazuje koliko je pritom imala vlast VŽD, a samim tim i NDH. Kad se u ovom članku navedu uhićenja koja su poduzimali župski redarstvenici i oružnici, vidjet će se zapravo tko je imao vlast u VŽD.

Prema obavijesti koju je Glavno Ravnateljstvo za javni red i sigurnost uputilo župskim redarstvenim oblastima 13. ožujka 1944, uhićenja u NDH trebalo je načelno prepustiti hrvatskom redarstvu. Samo u slučaju opasnosti zbog odlaganja ili ako u mjestu uhićenja nema službenika hrvatskog redarstva, uhićenje će provesti njemačko redarstvo. Međutim, njemačka komanda to nije poštivala. U ovoj obavijesti stoji da njemačkom redarstvu “stoji na volju prisustvovati preslušanjima i sudjelovati u njima, kao i imati uvid u istražno gradivo, a otpust iz zatvora usljeđuje samo u sporazumu s njemačkim redarstvom.”⁸³

Njemačke deportacije muškog stanovništva

Deportacija s otoka Korčule

Dana 19. ožujka 1944. njemački zapovjednik otoka Korčule, pukovnik Tribukait, obavijestio je predstojnika Kotarske oblasti Korčula Antu Mihovića da je dobio nalog “iseliti sa otoka sve muško stanovništvo sposobno za oružje.” Pritom je izjavio da je ova mjera poduzeta “sporazumno s Hrvatskom državnom vladom.”⁸⁴ Izvršavajući dobiveni nalog od svoje komande, pukovnik Tribukait je 19. ožujka 1944. naredio da svi muškarci stariji od 12 godina u pojedinim korčulanskim mjestima dođu na određeno mjesto, što je narod prihvatio i nije se protivio. Kad su stigli na određeno mjesto, odatle više nisu mogli izaći jer im odlazak nisu dozvoljavale straže postavljene na vratima prostorije. Straže s vojnicima postavljene su na izlazima iz mjesta, tako da su sva mjesta bila blokirana i iz njih nije bilo moguće izaći. Nakon provedenih mjera praktičkog

⁸² Kotarska oblast Korčula - VŽD 4.4.1944. godine (Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 21974, t. br. 630/1944).

⁸³ NDH - MUP - Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost 13.3.1944. godine (Fond VŽD, kut. 21, inv. br. 21804, t. br. 366/1944).

⁸⁴ Kotarska oblast Korčula - VŽD 23.3.1944. godine (Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 21873, t. br. 450/1944).

uhićenja, prisutnima je rečeno da moraju napustiti rodno mjesto. Prije odlaska, budući deportirani u dobi od 12 do 70 godina liječnički su pregledani, navodno da se utvrdi jesu li sposobni za rad. Od svih pozvanih vrlo mali broj pušten je kućama zbog bolesti i tjelesne nesposobnosti.⁸⁵

Prvi su krenuli stanovnici Vele Luke i Blata prema gradu Korčuli. Morali su ići pješke. Otok Korčulu je tada napustilo oko 1.500 muškaraca, među njima je bilo djece i staraca, a i bolesnih. Svi su se Korčulani okupili u gradu Korčuli, a odatle su ih Nijemci prebacili brodovima do Orebića i dalje pješke prema Janjini na Pelješcu i zatim prema Stonu. Dok su posljednji deportirani prebacivani s Korčule na Pelješac 21. ožujka i još se nalazili u gradu Korčuli, grad je bombardiran, ali srećom nitko nije stradao u napadu angloameričkih aviona. Izvješća ne obrazlažu pobliže kretanje te velike kolone preko Pelješca, gdje je moralo biti vrlo teško, jer Pelješac tada nije imao ceste poveznice među mjestima.⁸⁶ Žalosno je što kotarskog predstojnika nitko od nadležnih nije unaprijed informirao o evakuaciji tolikog broja ljudi. Uviđajući svu tragediju tog egzodusa, kotarski predstojnik je izrazio nezadovoljstvo zbog čina koji je izvršila njemačka komanda.

Evo kako kotarski predstojnik opisuje velikom županu ozračje u mjestima koja su napuštali deportirani: "Među čitavim narodom istog časa (kad su saznali za odlazak svojih najbližih) nastalo je strahovito neraspoloženje, očaj, uzdisaji i proklinjanja. Povorke žena izbezumljeno su nosile svojim muževima i dieci najpotrebniju odieću, plačući i proklinjući njemačke vlasti."⁸⁷ Treba znati da su do grada Korčule Velolučani morali propješačiti oko 50 km, a do Stona sigurno i više od 60 km. Kotarski predstojnik sljedećim riječima ocjenjuje odluku o deportiranju muškog stanovništva s otoka Korčule: "Ova mjera Njemačkih vojnih vlasti kao i sam postupak uništio je sav moral kod pučanstva.

⁸⁵ ŽOZ - VŽD 29.3.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21895, t. br. 483/1944).

⁸⁶ Pukovnik Tribuikait obavijestio je kotarskog predstojnika da će na otoku ostati mještani koji odranije rade za njemačku vojsku, kao i oni koji su radili u brodogradilištu, u vojnoj pekari, dio ribara i činovnici. U navedenom izvješću kotarski predstojnik se žali velikom županu da mu njemački pukovnik nije prikazao svu istinu pod kojim uvjetima će se provesti deportacija. Provedena je pod mnogo gorim uvjetima nego što je pukovnik najavio kotarskom predstojniku. Obuhvaćeno je mnogo više ljudi nego što je bilo najavljeno, bilo je bolesne djece i staraca. Neki bolesnici morali su se vratiti kućama. Nisu uslišane molbe da se ne deportiraju stari, bolesnici, djeca, kao ni osobe koje brinu o bolesnim ukućanima, roditelji male djece ili obitelji sa samo jednim muškarcem u kući. Nažalost, prisilno su odvedeni iz svog mjesta i tri dana su morali jesti hranu koju su sami ponijeli (Fond VŽD, inv. br. 21895, t. br. 483/1944).

⁸⁷ Fond VŽD, inv. br. 21895, t. br. 483/1944.

Ljudi ove dane smatraju najtežim danima koje su tokom rata proživjeli. Kod čitavog pučanstva ispoljava se i osjeća strahovita mržnja prema Nijemcima, i uvjerenje da je narod obična stoka i roblje s kojim vojnička vlast može raditi što hoće i kako hoće. Sve simpatije koje je narod do sada gajio prema njemačkoj vojsci, zbog prvog nastupa na ovom otoku ovim činom su propale. Od Hrvatske pak državne vlasti narod je došao do uvjerenja da ne može imati nikakve zaštite.⁷⁸⁸

Kakav je bio epilog ove deportacije? Kad je donesena odluka o deportaciji muškaraca sposobnih za vojsku živio sam u Veloj Luci. Svjedok sam tih događaja i dobro su mi se usjekli u svijest. Bilo nam je teško jer nije imao tko obrađivati vinograde, masline i druge kulture. Sve je ostalo na ženama. Poljoprivreda se našla u teškom položaju, a trebalo je njegovati vinovu lozu koja je tek pupala. Slijedilo je prskanje protiv bolesti, okopavanje, plijevljenje trave, okopavanje i slično. Zašto je njemačka komanda donijela navedenu odluku? Donijela ju je zato da spriječi i posljednji odlazak sposobnog muškog stanovništva partizanima, da tako smanji opasnost od mogućih daljih pobuna protiv njemačke vlasti. No, ta će opasnost ubrzo doći s Visa u partizanskom desantu na otok Korčulu 22/24. travnja 1944.

Deportacija na Pelješcu i otocima južne Dalmacije

O ostalim otocima južne Dalmacije i Pelješcu nema u fondu VŽD toliko teksta kao o deportaciji s Korčule. To je zato jer je kotarski predstojnik Ante Mihović bio izvrstan, odgovoran i stručan službenik koji je znao svoj posao. S druge pak strane, Ispostava kotarske oblasti u Janjini nije uputila VŽD nijedan dokument o deportaciji s Pelješca ili se dokument, ako je upućen, negdje zagubio. Uistinu, bilo je mnogo kadrovskih problema u upravi navedene ispostave, a isto tako i na Mljetu. Zato nije bio sastavljen iscrpan izvještaj o deportaciji s tog područja. Sve što znamo o prilikama na navedenom području saznajemo iz izvješća koje su VŽD uputili Kotarska oblast Dubrovnik i Župsko oružničko zapovjedništvo. Međutim, vijesti o deportaciji sastoje se od nekoliko šturih podataka, iz kojih se ne vidi stanje koje je prilikom deportacije bilo u mjestima na Pelješcu, Mljetu, Šipanu i drugim otocima dubrovačkog kotara. Tako Kotarska oblast Dubrovnik izvještava VŽD da je iz općine Ston 23. ožujka evakuirano oko 200 muškaraca od 13 do 65 godina i više. U jednom drugom dokumentu stoji da je 18/19. ožujka 1944. njemačka vojska provela raciju po selima općine

⁸⁸ Fond VŽD, inv. br. 21895, t. br. 483/1944.

Ston, uhitila 113 osoba i uputila ih u pravcu Metkovića.⁸⁹ Uz navedeno piše da je njemačka komanda naredila da do podneva 23. ožujka “mora biti evakuirano cijelo selo Hodilje, a njegovo stanovništvo se mora povući u druga obližnja sela.”⁹⁰ Kao i na otoku Korčuli, tako su i na Pelješcu općinska poglavarstva obavijestila mještane da se njemačkoj vojnoj vlasti moraju prijaviti svi muškarci sposobni za rad u dobi od 12 do 70 godina. Iz Janjine su deportirani krenuli prema Neum-Kleku i Metkoviću. U dokumentu se ne navodi jesu li do navedenih mjesta deportirani pješaci preko Stona, ili su ih iz Sresera ili Drača brodovima prevezli do Neum-Kleka. Izvjestitelj, nadsatnik Zvonimir Šporčić, izvještava velikog župana da je “ovim prikupljanjem pučanstvo vrlo zabrinuto i neraspoločeno prema postupku njemačkih vojnih vlasti jer među njima ima veći broj hranitelja nejake djece i nemoćnih obitelji.”⁹¹ Jedan dokument navodi da su njemačke vlasti u Janjini pozvale sve muškarce koje su liječnici pregledali i uputile ih u Ston, a od Stona u nepoznatom pravcu. Osobe koje su ostale u mjestima morale su nositi bijelu traku na lijevoj ruci s brojem i pismenu potvrdu. I iz Janjine je na težak i mukotrpan put upućeno mnogo bolesnih i starih osoba, za koje se pretpostavljalo da put neće izdržati.⁹²

Isto oružničko zapovjedništvo obavijestilo je velikog župana da su njemačke vojne vlasti 17. ožujka 1944. sprovele 51 muškarca sa Šipana i brodom ih dovele do Slanog, pa su odatle “samovozom odvezeni u nepoznatom pravcu.”⁹³ Skupljanje deportiraca u općini Trpanj bilo je vrlo slično skupljanju na otoku Korčuli. Najprije su njemački vojnici opkolili mjesto, a onda su seoski glavari pozvali sve muškarce u selu u dobi od 12 godina navise da se okupe na određeno mjesto. Kad su se okupili, njemački dočasnici su odvojili sposobne muškarce i uputili ih pješke u Janjinu, a od Janjine prema Stonu.⁹⁴

I na Mljetu je njemačka vojska pozvala muškarce da se prijave za odlazak iz mjesta na rad u druge krajeve. Prema dokumentu, skupljanje je provedeno

⁸⁹ ŽOZ - VŽD 18.3.1944. godine (Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 21923, t. br. 532/1944).

⁹⁰ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 23.3.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21834, t. br. 406).

⁹¹ ŽOZ - VŽD 29.3.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21895, t. br. 483/1944).

⁹² ŽOZ - VŽD 18.3.1944. godine; Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 28.3.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21923, t. br. 432 i inv. br. 21883, t. br. 467/1944). Prema potonjem dokumentu, deportirani su u Janjini okupljeni 18.3.1944. Tada su prije odlaska razvrstani i obavljen je liječnički pregled. I u Janjini su oni koji su ostali morali na lijevoj ruci nositi bijelu traku s brojem. Odlaskom muškaraca iz Janjine, kao i iz drugih mjesta, ostala su djeca bez očeva. I iz Janjine su odlazili starci i nemoćni.

⁹³ ŽOZ - VŽD 27.3.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21896, t. br. 484/1944). Možemo pretpostaviti da su to deportirani sa Šipana, jer bi uhićenike zbog nekog delikta uputili u zatvor u Dubrovniku, gdje bi proveli i postupak protiv njih.

⁹⁴ ŽOZ - VŽD 4.3.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21923, t. br. 532/1944).

20. ožujka 1944. U dokumentu koji je VŽD uputila Zapovjedništvu 118. njemačke divizije u Ljubuškom stoji da su pozvani dječaci u dobi od 13 do 16 godina, kao i starci, pa da se djeca i starci oslobode i vrate kućama. I Mljet je ostao bez radne snage kao i Korčula i Pelješac.⁹⁵ Postoji i jedna kratka i štura vijest o evakuiranju stanovnika s Lopuda, Šipana i Koločepa, ali osim te kratke vijesti, drugih podataka nema.

Uvidom u dokumente o evakuiranju deportiraca ne može se utvrditi ni približan njihov broj, jer su mnoga izvješća to izostavila. Prema onom što je u dokumentima zapisano, s južnodalmatinskih otoka (Korčule, Mljeta, Šipana) i s Pelješca sa Stonom odvedeno je oko 1.900, s Korčule 1.500, s Pelješca 313 i sa Šipana 51 muškarac. Čini se da bi ih s Pelješca trebalo biti više, jer nema podataka za općinu Orebić i Kunu.

Osim što ne znamo točan broj odvedenih, ne znaju se ni uvjeti puta od Pelješca prema unutrašnjosti. Ne zna se gdje su sve boravili odvedeni stanovnici južne Dalmacije nakon odlaska s rodne grude, ni gdje su konačno smješteni. Nešto se saznaje preko molbi koje su upućivali VŽD da se vrate. Zna se da su se javljali iz Slavonije i Baranje, ali i iz Sarajeva, Čapljine, Metkovića. Tako veliki župan Ante Buć piše Velikoj župi Baranja u Osijeku da se u njoj nalaze osobe s otoka Korčule. Buć moli Veliku župu Baranja da ih pusti njihovim kućama i uputi u Dubrovnik, "jer nema prepreke za njihov povratak."⁹⁶ Velika župa Baranja trebala im je pribaviti potrebne dozvole za putovanje i nalog da se prijave VŽD. Vicko Telenta iz Blata na Korčuli moli VŽD da se ishodi povratak iz zatočeništva njegovu sinu, jer mu nema tko obrađivati zemlju.⁹⁷ U mjestu Čapljina ostalo je 180 Korčulana koji su evakuirani s otoka u ožujku 1944. Mole župana da ih pusti kućama, jer su već 23 dana izvan svojih kuća.⁹⁸ I općinsko poglavarstvo Trpanj traži od VŽD da se pusti na slobodu 12 evakuiranih iz Trpnja, jer su do dolaska partizana marljivo obrađivali zemlju ili su se bavili ribolovom za svoju prehranu i za pučanstvo općine Trpanj.

⁹⁵ VŽD - Zapovjedništvu 118. njemačke divizije Ljubuški 24.3.1944. godine (Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 21975, t. br. 631/1944).

⁹⁶ VŽD - Velikoj župi Baranja 7.4.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21903, t. br. 491/1944). Veliki župan Buć traži povratak sljedećih osoba: Kuzme Tasovca pok. Ivana, Ivana Žuvele Brbe pok. Antuna, Ivana Prizmića pok. Ivana, Rencija Gugića Lovrina, Boža-Zvonimira Bačića, Antuna Farčića Borova, Tonka Novaka Petrova, Tomislava Novaka Antunova i Tonka Ščepanovića. Svi navedeni bili su Velolučani. Većinu ih poznajem. Renci Gugić bio je četiri godine stariji od mene i s njim sam se mnogo družio. Sjećam se kad je otišao. Bilo je to 18.3.1944, uoči svetkovine Sv. Josipa, zaštitnika Vele Luke (19.3).

⁹⁷ Kotarska oblast Korčula VŽD 6.5.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22032, t. br. 722/1944).

⁹⁸ Fond VŽD, inv. br. 22033, t. br. 723/1944.

Uzaludne su bile navedene molbe. Njemačka komanda u Dubrovniku piše velikom županu Anti Buću sljedeće: “Umoljava se da sve buduće molbe za oslobođenje evakuiranih, naročito za one koji su činovnici u javnim službama, budu upućene na Feldkommandaturu Mostar.” Prema njemačkim vojnim propisima nije bilo moguće u zakonskoj proceduri riješiti problem evakuiranih osoba koje nisu bile zarobljene ni internirane, jer za njih nisu postojali regulirani propisi. Na njih se nije mogao primijeniti propis kao za interniranu ili zarobljenu osobu. Njemačke vlasti nisu mogle, a ni htjele evakuirane vraćati kućama, jer su zapravo s tog područja udaljeni da ne bi prešli partizanima ili da ih partizani silom ne uključe u svoje jedinice.⁹⁹ Bilo je interniranih osoba koje su izrazile želju da pristupe oružanim postrojbama NDH, ali ni to se nije moglo ostvariti. Kad su se neki deportirci vratili do jadranske obale na području ušća Neretve s valjanim propusnicama nadležnih upravnih organa NDH, njemačke vojne vlasti oduzele su im propusnice i nisu im dozvolile povratak kućama, već su pod veoma teškim uvjetima morali raditi razne teške fizičke poslove da se prehrane. Radili su u solani u Stonu i kod njemačke vojske gradili utvrde i puteve.

Njemačka Feldkommandatura, koja se nalazila u Mostaru, dopisom od 19. lipnja 1944. obavijestila je VŽD da je “uslijed odredbe viših vlasti konačno odlučeno da se zabrani svaki povratak na otoke i na primorsko područje svima evakuiranima bez razlike, uključivši i državne samoupravne službenike i poštansko osoblje za koje je bio dozvoljen povratak.”¹⁰⁰ Evo što je dr. Ante Buć izjavio o postupku Nijemaca prema deportircima: “Posao sa evakuircima bila je također bolna točka njemačke okupacije. Nijemci su evakuirali otoke i polotok Pelješac. Te su ljude vukli gole i bose kroz velike udaljenosti i po nevremenu pješke do Metkovića, zatim su ih upućivali do Sarajeva, Bosanskog Broda i dalje. Evakuirani se nisu mogli snaći i nisu imali najpotrebnije stvari, te su činili sve moguće da se vrate u Dubrovnik. Velikoj većini to je i uspjelo. Nijemci su ih počeli opet ganjati, hapsiti i slati natrag nakon što su im organi vlasti NDH dale putnicu do Stona (da se vrate svojim kućama).”¹⁰¹

⁹⁹ Zabilježeno 11.4.1944. godine (Fond VŽD, kut. 22, inv. broj 22033, t. br. 723/1944).

¹⁰⁰ VŽD svim kotarskim oblastima 20.6.1944. godine (Fond VŽD, kut. 24, inv. br. 22330, t. br. 1179/1944). Deportirci su morali ostati u onim velikim župama u koje su bili raspoređeni.

¹⁰¹ SDS-RSUP SRH, fond br. 1561, kut. 26, sign. 013.0.11, HDA.

Četnička uhićenja i ubojstva građana VŽD

Ovom prilikom se nećemo zadržavati na položaju četnika u VŽD. Njihov je položaj u VŽD objašnjen u članku "Velika župa Dubrava od kapitulacije Italije do kraja 1943." Konstatirat ćemo ukratko da su ih Nijemci uvelike koristili u borbi s partizanima i da su ih za tu uslugu naoružavali i snabdijevali streljivom, odjećom, obućom, hranom i novcem. U čestim promjenama položaja i boravka njemačkih jedinica, četnici su redovito preuzimali vlast na području koje bi ostalo bez njemačke vojske. Tada bi muslimansko i katoličko stanovništvo tražilo zaštitu dovođenjem oružanih snaga NDH, ali to nije dozvoljavala ni prihvaćala njemačka komanda. Sklonija je bila formirati jedinice milicije koje su trebale zaštititi katoličko i muslimansko stanovništvo, nego dati da se upute oružane snage NDH u ta područja. Međutim, četnici su lako izlazili na kraj s milicijom i s oružnicima, pa ta milicija naposljetku nije bila nikakva zaštita katoličkom i muslimanskom stanovništvu. Četnici su, uz pomoć njemačkih oružanih snaga, mobilizirali pravoslavno stanovništvo u svoje odrede. Međutim, tijekom 1944. pravoslavno stanovništvo nerado je prilazilo četnicima i izbjegavalo je mobilizaciju. U tom slučaju četnici su i nad njima provodili teror, i to uhićenjem, pa i likvidacijama. S obzirom da nisu priznavali vlast NDH, četnici su bili vrsta paravojne organizacije koja je egzistirala isključivo njemačkom voljom.

Našavši dva četnika ubijena u Kotarskoj oblasti Gacko, četnici su optužili stanovnike sela Gračanica da su ih oni ubili. Šest mještana Gračanice su uhitili i tukli i mučili na putu prema Gackom. Spasila ih je njemačka patrola, naredivši im da zarobljenike predaju njemačkoj komandi u Gackom. Međutim, nisu ih predali, već su ih odveli u svoju komandu, gdje su ih nastavili tući. Tek posredstvom zapovjednika oružničkog voda u Gackom uhićeni su predani njemačkoj komandi.¹⁰² Četnici su u Trebinju i okolici kao tzv. protukomunistički borci uvelike ugrožavali red, mir i sigurnost građana. Stanovnicima su oduzimali hranu i stoku. Ulazili su u Trebinje naoružani, ne dozvoljavajući kontrolu organima NDH. Kada bi državna vlast intervenirala protiv njihovih ispada, pružali su otpor, vrijeđali vlast i državne funkcionere NDH i poglavnika Antu Pavelića. Sve je to njemačka vlast tolerirala i protiv njih nije poduzimala stegovne mjere.¹⁰³

Na području Kotarske oblasti Trebinje četnici su krajem siječnja 1944. pro-uzrokovali još jedan strašan incident. Silom su htjeli pridobiti pravoslavno

¹⁰² Zapovjedništvo 6. oružničke pukovnije 17.2.1944. godine (Fond VŽD, kut. 21, inv. br. 21708, t. br. 215).

¹⁰³ Kotarska oblast Trebinje - VŽD 26.12.1943. godine (Fond VŽD, inv. br. 21637, t. br. 83/1944).

stanovništvo, koje je inače u to vrijeme bilo lojalno prema vlasti NDH. Dana 31. siječnja grupa četnika upala je u kuću Vlade Vučurovića i namjeravala uhititi kućevlasnika. Međutim, on im je pobjegao. Sutra su mu zapalili kuću i ubili ga, a Tripa Sparavala uhitili. Taj četnički zločin oštro je osudio veliki župan Ante Buć i tražio intervenciju njemačke vlasti, jer župsko redarstvo nije smjelo uhititi četnike. Uhititi ih je moglo samo njemačko redarstvo. Iz dokumenta je vidljivo da njemačka komanda nije reagirala.¹⁰⁴ Četnici su krajem 1943. uhitili u Herceg-Novom pet Hrvata, držali su ih u zatvoru i nisu ih procesuirali. Veliki župan uputio je dopis Generalnom njemačkom konzulatu u Dubrovnik tvrdeći da su uhićeni nevini i da su u zatvoru samo zato što su Hrvati.¹⁰⁵

Svi upravni organi VŽD iz Bileće prebačeni su u Trebinje. Četnici su suvereno vladali Bilećom i provodili teror nad pravoslavnim stanovništvom. Evo što o njihovoj djelatnosti VŽD piše zapovjedniku 369. njemačke divizije (“Vražja divizija”): “U Bileći četnici su u zadnje vrijeme počinili užasna zvjerstva ubijanjem i zatvaranjem nevinih ljudi pravoslavne vjere, a to samo zato što nisu htjeli pristupiti u njihove redove.¹⁰⁶ Ubili su šest ljudi pravoslavne vjere i 30 osoba također pravoslavne vjere uhitili i zatvorili. Ubili su i dva muslimana. Veća skupina pravoslavnih izbjeglica pobjegla je iz Bileće u Dubrovnik da spase živu glavu.”¹⁰⁷ Vezano uz četnički teror veliki župan Ante Buć piše opširno pismo njemačkom zapovjedniku Dubrovnika. Između ostalog naglašava da se četnička djelatnost samo “ilustrira u osveti i pljački, a nipošto javnim probicima, nisu prožeti plemenitom ideologijom za dobro nego se povode osobnim pobudama, ne prezaju pred ničim i uklanjaju pred sobom sve one koji neće da uđu u njihove redove i koji ne odobravaju njihov zulum.”¹⁰⁸ Po mišljenju velikog župana, “takvom zločinačkom samovoljom i terorom destruktivno djeluju na ispravno pučanstvo koje se osieća nezaštićeno i gubi svako povjerenje u moć i pravednost vlasti, jer izgleda u očima naroda da za četnike nema kaznene odgovornosti, već da im iste vlasti (njemačke vojne vlasti, opaska autora) pogoduju i podržavaju ih.”¹⁰⁹ S obzirom na navedeno, veliki župan

¹⁰⁴ VŽD - Njemačkom zapovjedništvu u Dubrovniku (Fond VŽD, inv. br. 21655, t. br. 108/1944).

¹⁰⁵ VŽD - Generalnom njemačkom konzulatu u Dubrovniku (Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 21925, t. br. 540).

¹⁰⁶ VŽD - Zapovjedništvu 369. njemačke divizije 13.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22106, t. br. 832).

¹⁰⁷ Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22106, t. br. 832.

¹⁰⁸ VŽD - njemačkom zapovjedniku grada Dubrovnika, 20.4.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22108, t. br. 836).

¹⁰⁹ Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22108, t. br. 836.

traži od njemačke vojne komande da to spriječi i odgovori što je poduzela da spriječi četnički teror nad nevinim stanovništvom.

Pod zaštitom njemačkih vojnih vlasti četnici su se i dalje pojavljivali u Dubrovniku i ugrožavali život i imovinu Dubrovčana, javno se hvaleći da će doći u Dubrovnik i suditi Hrvatima. Z. Dizdar i M. Sobolevski u knjizi "Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini" navode četničke zločine u ožujku 1944.¹¹⁰

Njemačka vojna vlast nije poduzela nikakve mjere da obuzda četničko nasilje; četnici su nastavili s metodom zlostavljanja, uhićenja i pljačkanja mirnog stanovništva. Kada je Janja Čorić došla u Bileću, netko joj je iz okupljene mase četnika dobacio: "Zar i ustaškinja smije ući u Bileću?"; drugi su je nazivali najpogrdnijim imenima vičući: "Ovo je srpska zemlja, ovdje nema nitko ništa da traži, tko nije Srbin." Zatim su vrijeđali Hrvatsku i Poglavnika najpogrdnijim izrazima. Kad je izišla iz kamiona, udarana je i vrijeđana, oduzeta joj je tašna s novcem s 95.000 kuna i 10 austrijskih kruna u zlatu.¹¹¹

Njemačka komanda se donekle trгла i počela procesuirati četničke zločine. Nakon što je četnik Slavko Tomić u Trebinju ubio ustašu Derviša Čatovića, Nijemci su odmah donijeli odluku da četnici moraju napustiti Trebinje, a ako trebaju ući u grad, onda mogu ući samo bez oružja. Udaljavanjem četnika iz Trebinja nastalo je oduševljenje kod muslimana i katolika, a i kod onih pravoslavaca koji su izražavali lojalnost prema NDH. Njemačka komanda je zadržala svoj oštar stav prema četnicima, kad su iznenada zaustavili vlak 28. lipnja kojim su njemački vojnici pratili ubojicu Čatovića prema Mostaru.

Krajem lipnja 1944. popustila je napetost između četničkog vodstva i NDH. Novi veliki župan Ivan Baljić prihvatio je inicijativu četničkog vođe Perovića da razgovara s njim. Njemačko vojno rukovodstvo na toj je liniji poduzelo aktivnosti kod četničkog vodstva da prizna NDH. Prema izjavi velikog župana dr. Ivana Baljića, "u Trebinju se narod počeo prilagođavati prilikama i priznavati donekle vrhovništvo NDH te odazivati se poreznim obvezama."¹¹²

¹¹⁰ Zdravko Dizdar i Mihael Sobolevski, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini: 1941-1945*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1999: 613-614. Dana 22.3.1944. crnogorski žandari iz Sutorine ubili su Vladu Šepara; 25.3.1944. ubijen je Hrvat Niko Vukić, općinski načelnik Grude. U istočnom dijelu Konavala ubijeno je nekoliko istaknutih Hrvata, i to Pero Bjelokosić, Ivan Miljaž i Vlaho Šepar.

¹¹¹ Kotarska oblast Bileća - Trebinje, VŽD - Njemačkom vojnom zapovjedniku Trebinja 29.3.1944. godine (Fond VŽD, kut. 24, inv. br. 22271, t. br. 1100/1944).

¹¹² VŽD - MUP-u 28.6.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22377, t. br. 1246).

Partizanska uhićenja i ubojstva građana

Rukovođeno svojom taktikom borbe, partizansko vodstvo nastavilo je s praksom odmazde prema onima za koje su sumnjali ili pouzdano znali da kao civili surađuju s okupatorom, četnicima i ustašama, ili da im dojavljuju razne vijesti o stanju u jedinicama NOV, njihovim kretanjima, bitnicama, naoružanju, o onima koji im pomažu i dostavljaju i druge vijesti o partizanskim planovima. Partizanska uhićenja bila su mnogo češća na obalnom području VŽD nego u istočnoj Hercegovini, gdje su se nalazile velike partizanske postrojbe koje su stalno mijenjale položaje i gdje civili baš i nisu poznavali sastav partizanskih jedinica. Na obalnom pojasu (Pelješac, Konavle, Korčula, Mljet) u partizanskim jedinicama nalazili su se uglavnom borci s tog područja. Broj partizana nije bio velik, svi su se dobro poznavali i svima je bilo poznato u kojem se pravcu partizani kreću, kod koga dolaze noću, dok su partizanske obitelji dobro znale tko surađuje s okupatorom i njegovim pomagačima.

Oružničke postaje i općinska poglavarstva javljali su i o najmanjim akcijama i pokretima partizana. Bile su to vrlo kratke i šturu vijesti OKZ, kotarskih oblasti i ŽOZ koje su upućivane VŽD. Tako ŽOZ 22. ožujka 1944. javlja VŽD da su partizani koji djeluju na području sela Vitaljina na krajnjem jugu hrvatske obale uhitili milicionera Vlaha Šepera pok. Luke. Štura je to vijest iz koje se ne mogu saznati pobliže podaci zašto je uhićen. Partizani nisu imali zatvore, pa nisu mogli dugo držati uhićene. Zato su uhićene često osuđivali na smrt. Izvjestitelj u ovom slučaju nakon kratke vijesti navodi: “postoji sumnja da je ubijen.”¹¹³ U selu Gruda 25. ožujka 1944. uhićen je i ubijen načelnik općine. U dokumentu se navodi da su ga uhitili i ubili partizani.¹¹⁴

Dana 5. srpnja 1944. partizani Pelješkog odreda uputili su načelniku općine Janjina i svim glavarima sela prijeteće pismo, tražeći od njih da podnesu ostavke na položaje koje obnašaju i prijeteći im ubojstvom i paljenjem kuća. Ujedno se konstatira da su partizani na Pelješcu pojačali svoje oružane aktivnosti nakon ofenzive koju su poduzeli Saveznici na zapadnom frontu.¹¹⁵ Deset pripadnika Korčulanskog partizanskog odreda vodio je Antun Tvrdeić. On je ušao u kuću Antuna Batistića i udario ga nožem u glavu. Batistić je uspio pobjeći

¹¹³ ŽOZ Dubrovnik - VŽD 27.3.1944. godine (Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 21893, t. br. 476/1944).

¹¹⁴ ŽOZ - VŽD 27.3.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21896, t. br. 484/1944). Šeper je uhićen kod mjesta Strmice-Konfin na cesti Vitaljina - Herceg-Novi.

¹¹⁵ ŽOZ Dubrovnik - VŽD 17.7.1944. godine (Fond VŽD, kut. 24, inv. br. 22462, t. br. 1086/1944).

na tavan i krov kuće vičući “u pomoć.” Partizan koji je bio u okolini kuće ustrijelio ga je pištoljem. Batistić je pao s krova zajedno s napadačem. Vojnička straža našla ih je obojicu mrtve.¹¹⁶ U selu Šparagovići, općina Ston, ispred kuće Miha Bigunca upala su tri partizana tražeći Miju Vidojevića iz sela Lisac. Vidojević je prodavao pšenicu. Našavši ga u Bigunčevoj kući, uhitili su ga i odveli u svoju bitnicu.¹¹⁷ Partizani Pelješca nastavili su s uhićenjima onih za koje su smatrali da su povezani s njemačkim oružnim snagama, četnicima i vlasti NDH. Općinski činovnik Martin Klarin trebao je u selu Zaradež obaviti posao, ali 10. srpnja 1944. uhitili su ga partizani, kao i blagajnika općine Trpanj, Dorislava Ostojića. Obojicu su odveli, a o njihovoj sudbini ništa se nije doznalo.

Partizani otoka Korčule nedaleko Žrnova uhitili su 1. srpnja 1944. pet mještana. Otišli su obavljati poljske radove i nisu se vratili kućama. Sumnjalo se da su ih uhitili partizani. Dva dana kasnije, u blizini grada Korčule nestali su Ivo Lušić, Ivo Milina, Frano Mušić, njegova žena i dijete, a sumnjalo se da su ih oteli partizani. Organizirana potjera za njima nije dala rezultata.¹¹⁸ Skupina naoružanih ljudi došla je 13. srpnja 1944. godine u selo Pridvorje u općini Gruda, upala u kuću Mate Sukurice i ubila ga. S obzirom da su na području Konavala partizani radili takve ispade, a da je dan ranije oko sela Komaje i Čilipi zamijećeno oko 15 naoružanih partizana, može se pretpostaviti da su Sukuricu ubili partizani.¹¹⁹

Noću 8. kolovoza 1944. skupina od oko 150 partizana upala je u selo Brsečine i ušla u kuću Rikarda Ivankovića. U kući se nalazila Ivankovićeve sestra Katica, udata Kulušić, koju su nakon pretresa kuće uhitili i odveli. U isto vrijeme je iz Brsečina nestao i Udja Kljunak, koji se dobrovoljno priključio partizanima. Iz sela Brsečine nestao je i župnik don Ante Križanić (rodnom iz Podgore), a s njim i Alma i Božinka Križanić i Luka Pivac. U dokumentu se navodi da je don Ante bio viši vojni svećenik u činu dopukovnika.¹²⁰ U selu Komaje Brdo živjela je obitelj Pera Lazarevića pok. Miha, koja je bila “u sukobu s partizanima”. Pera Lazarevića partizani su ubili na livadi na kojoj je

¹¹⁶ Fond VŽD, inv. br. 22265, t. br. 1096/1944.

¹¹⁷ Fond VŽD, inv. br. 22265, t. br. 1096/1944.

¹¹⁸ Župska redarstvena oblast - VŽD 19.7.1944. godine (Fond VŽD inv. br. 22491, t. br. 1429/1944). Uhićeni seljaci naselja Podstrana - Žrnovo bili su Jakov Grbin, Frano Šegedin, Anđel Gregor, Ivo Čurać i Jakov Čurać.

¹¹⁹ ŽOZ - VŽD 14.8.1944. godine (Fond VŽD, kut. 25, inv. br. 22658, t. br. 1666/1944).

¹²⁰ ŽOZ - VŽD 11.8.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22638, t. br. 1643/1944). U dokumentu piše da je don Ante Križanić bio “veliki anglofil”, pa je stoga moguće da je s nekim engleskim plovilom pobjegao s navedenima preko mora.

čuvao stoku. U dokumentu piše da je “izrešetan metcima strojnice.”¹²¹ Iz sela Metohija, Boljenovići, Sparagovići i Gornje Selo partizani su uhitili i odveli 10 osoba i opljačkali kuću Franje Miloša iz sela Boljenovići i nanijeli mu štetu od 250.000 kuna (oduzeli su mu vola i dvije mazge).¹²² U selu Kliševo (općina Orašac) partizani su uhitili Vlaha Vuličevića i njegova sina Niku. Vezali su ih i odveli.¹²³ Vlaho, rođen 1885, nije se bavio politikom i bio je poljoprivrednik. Oko 60 partizana opkolilo je selo Kliševo i upalo u nj.¹²⁴ Nekolicina partizana ušlo je u kuću Đura Dobrića. Nakon pretresa čitave kuće uhitili su i povelili sa sobom njegovu ženu Anu.

Kotarska oblast Dubrovnik u izvješću od 16. kolovoza obavještava VŽD da su partizani 6. kolovoza 1944. uhitili Antuna Franušića iz sela Luka, općina Ston, a ubili Ivana Tomara, i to u njegovoj kući. U to vrijeme partizani su se nalazili na čitavom području općine Ston.¹²⁵ Namjeravajući uhititi Pera Bakića, skupina partizana stigla je u Čilipe, ali njihov naum spriječili su oružnici Čilipa. Za Bakića izvjestitelj navodi da je “čestit čovjek i domoljub i popularni težak”.¹²⁶ Dana 26. kolovoza partizani su došli u selo Žuljana (7 km od Janjine) i napravili “ne baš viteški čin”: uhitili su jednog njemačkog podoficira i jednog pionira koji su se kupali u jednoj uvali. U isto vrijeme partizani su uhitili rizničke stražare iz Žuljane: Jozu Hercegovića (preglednika), Nikolu Rakidžiju (podpreglednika), Dušana Drljevića (podpreglednika), Pera Mojaša, Dinka Jejića i Stijepa Kralja. Iz Žuljane su ih odveli u selo Tomislavac. Njima se pridružilo 40 dobro naoružanih partizana, koji su po okolnim brdima držali položaje da osiguraju opisanu akciju. Njemački vojnici su s vremena na vrijeme

¹²¹ Župska redarstvena oblast - VŽD 17.8.1944. godine (Fond VŽD, kut. 25, inv. br. 22667, t. br. 1682/1944).

¹²² Kotarska oblast Gacko - VŽD 12.8.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22676, t. br. 1612/1944). Partizani su iznenadnim napadima također razoružavali oružnike, milicionere i ustaše. Tako su 2.8. na putu Ston - Česvinica uhitili i odveli pomoćnog oružnika Luku Bankovića i pričuvnog domobrana Mata Mihočevića. U Pridvorju su uhitili pričuvnog oružnika Nika Marinovića. Oružnik Miho Vranković vodio je tri djevojke od mjesta Blato prema Sitnici, po naredjenju njemačke komande. Partizani su ga zarobili zajedno s djevojkama koje je vodio.

¹²³ ŽOZ - VŽD 15.8.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22677, t. br. 1693).

¹²⁴ ŽOZ - VŽD 17.8.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22678, t. br. 1684/1944). Dana 10.8.1944. u Zatonu je nestao zapovjednik rizničke straže Heinrich Hočevar. Pretpostavlja se da su ga uhitili partizani. Partizani su 1.8. zatekli u lovu ustaše Pera Kresića, Pava Vukića i Iva Koića. Uhitili su ih i povelili sa sobom. Niko Kovačić je uspio pobjeći.

¹²⁵ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 16.8.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22694, t. br. 1722/1944).

¹²⁶ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 17.8.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22695, t. br. 1723/1944).

izviđali teren u svim pravcima, ali nisu mogli otkriti gdje su partizani. Zato su se više brinuli za “očuvanje svog postava koji drže u svojim rukama”, a partizani su imali obalnu vezu s Visom, odakle su se snabdijevali.¹²⁷

Propisi kojima su se trebali regulirati odnosi između njemačkih vojnih redarstvenih organa i redarstvenih organa NDH

Prethodno smo pisali o postojanju nesuglasnosti između redarstvenih organa NDH i njemačkih vojnih redarstvenih organa prilikom uhićenja građana NDH. Redarstveni organi VŽD žalili su se da njemački vojni redarstveni organi hapse građane NDH bez suradnje s njima. Odnos između navedenih redarstvenih organa u vezi uhićenja građana bio je reguliran dopisom MUP-a NDH pod brojem V.T. 961-1944. godine od 13. ožujka 1944. u predmetu “Suradnja hrvatskog i njemačkog redarstva (uključivši i oružništvo) izvan djelatnosti protiv odmetnika”, a bio je upućen svim župskim redarstvenim oblastima, Redarstvenoj oblasti za grad Zagreb i ispostavama župskih redarstvenih oblasti.¹²⁸ Prema tom dokumentu, povjerenik Reicha - SS za Hrvatsku i zapovjednik sigurnosnog redarstva i sigurnosne službe NDH utvrdili su da među tim službama mora postojati uska i drugarska suradnja na svim područjima. Može bitne poteškoće trebalo je “najprije mjestno urediti i rasčistiti između sudjelujućih oblasnih upravitelja njemačkog sigurnosnog redarstva i sigurnostne službe hrvatskog redarstva.”¹²⁹ U slučajevima kada u mjestu nije postignuta suglasnost ili kad se radilo o načelnim pitanjima koja su tražila središnju odluku, trebalo je međusobno raspraviti i donijeti zajedničku odluku. Iz navedenog uputstva proizlazi da su uhićenja tzv. odmetnika načelno bila prepuštena hrvatskom redarstvu. Međutim, uputstvo dozvoljava mogućnost hapšenja i njemačkom vojnom redarstvu, i to u slučaju “opasnosti uslied odlaganja ili ako u mjestu uhićenja nema službenika hrvatskog redarstva.”¹³⁰ Njemački redarstveni organi uhićenoga su po uputstvu morali predati hrvatskom redarstvu. Iz dokumenata fonda VŽD je vidljivo da njemački redarstveni organi nisu poštivali navedeno.

Vezano uz uhićenja i određivanje statusa talaca, Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost donijelo je 2. studenog 1943. svoje uputstvo i uputilo ga

¹²⁷ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 16.8.1944. godine (Fond VŽD, 22716, t. br. 1766/1944).

¹²⁸ Zapis od 13.3.1944. godine (Fond VŽD, kut. 21, inv. br. 21804, t. br. 366/1944).

¹²⁹ Zapis od 13.3.1944. godine (Fond VŽD, kut. 21, inv. br. 21804, t. br. 366/1944).

¹³⁰ Zapis od 13.3.1944. godine (Fond VŽD, kut. 21, inv. br. 21804, t. br. 366/1944).

župskim redarstvenim oblastima, ispostavama župskih redarstvenih oblasti i Redarstvenoj oblasti Zagreb. U tom uputstvu nalaze se svim navedenim oblastima da Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost podnose dnevna izvješća o poslovanju i događajima. Imenični popis uhićenih osoba trebao je sadržavati i oznaku da li je osoba sposobna da bude talac, odnosno da li se protiv iste provode zaštitne mjere i zakonske odredbe o zaštitnim mjerama zbog napada i čina sabotaže protiv javnog reda i sigurnosti.¹³¹

Vezano uz uhićenja u VŽD treba spomenuti i Proglas o javnom redu i sigurnosti od 14. srpnja 1944, koji je donijelo Zapovjedništvo obalnog odsjeka Neretva. U njemu je istaknuto da javni red i sigurnost, kao i zaštita državne imovine, moraju biti potpuni. S obzirom na navedeno, u proglasu se ističe da će “svaki prekršaj, pa i slučaj sabotaže ili kakve druge neprijateljske aktivnosti protiv države, odnosno naših savezničkih vojnih jedinica kažnjavati najstrože ratni i prieki sudovi.”¹³²

Oružnička uhićenja i ustaška ubojstva

Među prvim uhićenjima, po dostupnim dokumentima koji se nalaze u HDA u Zagrebu u fondu VŽD u 1944. godini, nailazi se na uhićenje koje su oružnici proveli u Gružu 10. veljače 1944. Toga dana oko 20 sati uhićeni su Vinko Garavica, Ratimir Garavica, Ivo Brkan, Marino Nazane i izvjesni Đakomo. Navedene osobe radile su u trgovačkom društvu Banac-Rusko na utovaru boksita na brodu “Vega”. Uhićeni su jer se u brodu pojavila voda, pa se posumnjalo da je posrijedi njihova sabotaža. Stručno povjerenstvo sastavljeno od njemačkih stručnjaka utvrdilo je da “po svojoj prilici ne postoji djelo sabotaže, već se voda pojavila iz drugih uzroka.” Nakon navedene odluke, uhićenici su predani zapovjedništvu njemačke mornarice do provođenja potpunih izvida. Dalji izvidi nisu potvrdili sabotažu, pa su isti pušteni na slobodu.¹³³

¹³¹ MUP NDH Zagreb 2.11.1943. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 205892). Glavnom redarstvu trebalo je dostavljati podatke o djelovanju komunista, odmetnika i bivših političkih stranaka.

¹³² Zapis od 22.7.1944. godine (Fond VŽD, kut. 25, inv. br. 22364, t. br. 1930/1944). Proglas je donio general-poručnik vitez Vilko Begić. Isto je Zapovjedništvo dana 25.7.1944. uputilo dopis upraviteljima župskih redarstvenih oblasti u velikim župama, kao i kotarskim predstojnicima i upraviteljima kotarskih ispostava i gradskih poglavarstava, sa zahtjevom da za svaku općinu na svojem području dadu popis osoba koje bi se mogle zadržati kao taoci u slučaju sabotaže ili druge neprijateljske radnje protiv vlasti NDH i njemačke vojske. U tom zadatku trebali su im pomoći ustaški logornici, tabornici i općinski načelnici.

¹³³ OKZ Dubrovnik - VŽD 21.2.1944. godine (Fond VŽD, kut. 21, inv. br. 21773, t. br. 313/1944).

Dva dana nakon navedenog uhićenja, 12. veljače 1944, dubrovački oružnici uhitili su dva vrlo istaknuta člana Komunističke partije Hrvatske (KPH) koji su ilegalno politički djelovali u Dubrovniku. Bili su to Dušan Todorović iz Kotora i Ivo Šeparović iz Janjine. Za njih se u dokumentu o uhićenju navodi da su “poznati komunistički borci i prvaci.”¹³⁴ Nova potraga za vojnim bjeguncima i neposlušnicima provedena je u Dubrovniku 16. veljače 1944. Ovom prilikom uhićeno je osam osoba, od kojih je pod oružničkom stražom prapraćeno u Mostar šest uhićenih, a dvoje je pušteno kućama.¹³⁵ Policijsku potragu širih razmjera dubrovački oružnici s redarstvom i domobranima poduzeli su 28. veljače 1944. Tražili su se muškarci rođeni od 1902. do 1925. koji izbjegavaju vojnu službu u oružanim snagama NDH. Navedenog dana uhićeno je 150 osoba, od kojih je u zatvoru zadržano 14, a ostali su pušteni kućama.¹³⁶

U sljedećoj raciji koju su 1. ožujka 1944. proveli oružnici i redarstvenici uz pomoć domobrana, prema navodima dokumenta, temeljitije su ponovo pregledavani građani rođeni od 1902. do 1925. Od njih su se tražile sve osobne isprave, posebno vojne, kojima su uhićeni mogli dokazati da su oslobođeni vojne obveze. Navedenom racijom uhićeno je 500 osoba, od kojih je samo 10 zadržano u zatvoru. Njih su oružnici sutradan dopratili do Mostara i predali vojnim vlastima “radi nastupa djelatne vojne službe.”¹³⁷ Šestero uhićenih zadržano je u dubrovačkom zatvoru. U dokumentu se ne navodi uzrok zadržavanja u zatvoru. Obavljajući svoje zadatke dubrovački oružnici su 25/26. srpnja 1944. uhitili u Dubrovniku 50 osoba “svih stališa” za koje je nadležna vlast smatrala da su komunisti.¹³⁸

Dana 22. srpnja 1944. ustaška ophodnja u selima Dunave i Mrcine u Konavlima uhitila je šest osoba čiji su članovi obitelji bili u partizanskim jedinicama, a prethodno su bili u domobranskim i ustaškim postrojbama. Zapovjedništvo 13. satnije 9. stajaćeg djelatnog zdruga odlučilo je uhićene uputiti u logor. Međutim, toj se odluci suprotstavilo stanovništvo Konavala, koje je zamolilo velikog župana da intervenira i spriječi realizaciju te odluke. S tim se složio i veliki župan. Nezadovoljno zapovjedništvo 13. satnije velikom je županu Ballyću odgovorilo sljedeće: “Usuđujemo se zamoliti Vas da nam razjasnite svoje

¹³⁴ OKZ Dubrovnik - VŽD 21.2.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21773, t. br. 313/1944).

¹³⁵ OKZ Dubrovnik - VŽD 29.2.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21761, t. br. 861/1944).

¹³⁶ OKZ Dubrovnik - VŽD 29.2.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21761, t. br. 861/1944).

¹³⁷ Fond VŽD, inv. br. 21761, t. br. 861/1944.

¹³⁸ ŽOZ - VŽD 27.7.1944. godine (Fond VŽD, kut. 25, inv. br. 22541, t. br. 1494).

rieči kada ste u brzoglasnom razgovoru rekli *to je vojnička stvar*, a sada nas na osnovu izjava predstavnika Konavlja pozivate u oštrom tonu, da vam pošaljemo žurni otpis na traženje. Napominjem, ako mislite bilo što poduzimati da se navedene obitelji povrate, najprije isposlušajte da mi odavde odselimo jer evo već padaju glave.”¹³⁹ Zapovjedništvo 13. satnije oštrim je tonom napalo predstavnike Konavala koji su došli tražiti intervenciju za uhićene. Zapovjedništvo 13. satnije je navelo da su oni “obični špekulanti koji nam dodijaše vičući *spremni*, a s druge strane idu moliti za obitelji partizana i ubojica najboljih ljudi Konavlja samo iz bojazni da ne bi, u slučaju partizanske pobjede, oni stradali. Dakle trgovci, ratni bogataši koje je Poglavnik u svom velikom govoru od 15.1.1944. nazvao neprijateljima naroda br. 1, postaje predstavnicima seljačkog svieta Konavlja koji voli Hrvatsku, ali ne osjeća njene moći, jer vidi da bolje osiguranje života imaju oni koji se bore proti Hrvatske, nego oni koji se bore za nju i kod samih hrvatskih vlasti.”¹⁴⁰ Nažalost, zapovjedništvo 13. satnije i njezin zapovjednik nisu shvatili osnovno: uhićeni i osuđeni kao taoci kojima je svaki dan život visio o koncu nisu bili u partizanskim jedinicama i nisu sudjelovali u partizanskim ubojstvima. Bili su mirni i pokorni građani koji bi bili mnogo sretniji da im djeca nisu prišla partizanima, a oni taj odlazak nisu mogli spriječiti, pa zašto da stradaju nevini i odgovaraju za njihove postupke. Događaji koji slijede dokazat će da su pripadnici 13. satnije nastavili sa zločinačkim postupcima prema civilnom stanovništvu, što će ih još više udaljiti od naroda.

Pripadnici ustaške vojnice često su prilikom uhićenja kršili pozitivne propise NDH, naročito kad se radilo o uhićenjima vezanim za suzbijanje antidržavne aktivnosti koju su provodili partizani i ilegalni aktivisti KPH. Tako je u noći 22/23. srpnja 1944. godine ustaška 4. satnija 1. bojne 9. stajaćeg zdruga ustaške vojnice

¹³⁹ 13. satnija - VŽD (Fond VŽD, inv. br. 22590, t. br. 1571/1944). Prema izvješću Kotarske oblasti Dubrovnik - VŽD od 7.8.1944. godine, partizani su ubili ustaškog vojnika Miha Učovića iz Paljeg brda, općina Gruda. Učović je ubijen u vrtu svoje kuće. Hitno je prevezen u dubrovačku bolnicu, gdje je i umro. U pismu koje je 13. satnija uputila VŽD, a koje je označeno nazivom “Hapšenje u Grudi” još stoji: “Uvjereni da ćete nam dati posebne ovlasti povodom odredbe Zapovjedništva obalnog sektora (Neretva, opaska autora), očekivali smo od Vas makar potajno odobravanje što radimo za probitke pokreta i Države; očekivali smo nalog da uhitimo sve sumnjive muškarce kao taoce, koje bismo danas strijeljali povodom napadaja na našeg najboljeg vojnika te povodom napadaja na njemačkog zapovjednika Molunta što se dogodilo sinoć 3.8. oko 20 sati.”

¹⁴⁰ Pismo upućeno velikom županu završava sljedećim tekstom: “Uvjereni u vašu pomoć mi ćemo krenuti neustrašivo preko žrtava, makar bile na našoj ili protivničkoj strani, do pobjede u koju vjerujemo fanatički jer naša hrvatska pravedna stvar mora pobijediti, makar kako svršio svietski rat” (Fond VŽD, inv. br. 22590, t. br. 1571/1944).

u Ravnom “s 90 momaka vršila podhvat u selu Trnovica (kotar Dubrovnik).” Cilj spomenutog pothvata bilo je uhićenje vođe dalmatinskih partizana Iva Jasprice zvanog Bokun. Jasprica je vjerojatno saznao za mogućnost uhićenja i navrijeme napustio kuću. Kad su ustaše došli pred kuću da ga uhite, u kući ga nije bilo. Ovom prilikom nisu dirali ostale ukućane.¹⁴¹ Međutim, Jaspričina kuća je spaljena, kao i kuće drugih obitelji čiji su članovi bili u partizanskim jedinicama.

Osim paljenja kuća, zaplijenjena im je i stoka. Nakon navedenog, održan je zbor mještana koji je organizirao ustaški povjerenik za promidžbu Nikola Vukić. Na zboru je ustaški zastavnik Jure Baroje uvjeravao prisutne u pobjedu Njemačke.¹⁴² Dana 23. srpnja 1944. trideset ustaša stiglo je iz mjesta Ravno u selo Trnovicu i zapalilo kuće i pojate Petra Jerinića i Bože Bokuna. Pristav Bogdanović, koji je zamjenjivao kotarskog predstojnika, u izvješću koje je uputio VŽD nije naveo zašto su ustaše navedenim osobama zapalili kuće i pojate.¹⁴³

Dubrovački oružnici u srpnju 1944. nastavili su s uhićenjima vojnih neposlušnika. Hapsili su sve one koji nisu imali uredne potvrde iz kojih je vidljivo da su oslobođeni vojne vježbe i služenja u oružanim snagama NDH. Osim navedenog, tražili su i potvrde da su nadležnoj vojnoj upravi uputili prijavu za služenje vojnog roka. Protiv uhićenih osoba s naznačenih potjernica odmah se pokretao postupak. Ponadene osobe su hitno predavane mjesnim vojnim zapovjedništvima. Za uhićenje vojnih bjegunaca Dubrovačka redarstvena oblast svakog je dana poduzimala racije zvane “leteće patrole”.¹⁴⁴ Tako je 2. kolovoza 1944. uhićeno 10 osoba u Dubrovniku jer nisu imali valjane isprave.¹⁴⁵ Župsko redarstvo je 31. srpnja 1944. uhitilo ustaškog novaka prezimena Radonić koji je pobjegao partizanima. Prilikom ispitivanja isljednicima je iznio sve što je zapazio kod partizana (način vođenja promidžbe kao i ciljeve njihovih oružnih aktivnosti).¹⁴⁶

U vrijeme ustaške totalitarne i nehumane politike koja nije birala sredstva da ostvari svoj cilj, u onim teškim i olovnim vremenima bilo je u redovima ustaša i

¹⁴¹ Oružnička postaja Ravno - Kotarskoj oblasti Ravno 23.7.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22555, t. br. 1510/1944).

¹⁴² Obiteljima čiji su članovi bili u partizanskim jedinicama zaplijenjeno je 46 ovaca, jedna mazga, jedna krava i dvije svinje (Fond VŽD, inv. br. 22555, t. br. 1510/1944).

¹⁴³ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 24.7.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22528, t. br. 1475/1944).

¹⁴⁴ Župska redarstvena oblast - VŽD 28.8.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22563, t. br. 1528/1944).

¹⁴⁵ Župska redarstvena oblast - VŽD 3.8.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22580, t. br. 1553/1944).

¹⁴⁶ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 31.7.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22577, t. br. 1549/1944).

onih koji nisu odobravali tako okrutnu politiku, koji su bili legalisti i suprotstavljali se miješanju stranačke politike u državnu upravu i rješavanju problema mimo postojećih uredbi i propisa. U tome su se naročito isticali ustaški stožernici, logornici i tabornici koji nisu poštivali propise vlastite države. Nažalost, oni su o svemu odlučivali i uvijek je bilo onako kako su htjeli. Navedeno potvrđuje i zločin koji su počinili 3. kolovoza 1944. u šumi Klečala, u kojoj je Ivo Katušić pronašao četiri leša. Saznavši da je nekolicina ustaša iznenada nestala, skupina ustaša iz Grude krenula je u potjeru. Došla je do jedne pećine i u njoj zatekla četiri čovjeka na spavanju. Na njih su otvorili puščanu vatru i sve ih okrutno pobili.¹⁴⁷ U drugoj dokumentaciji nema naznake da je za ovaj zločin itko od počinitelja procesuiran.

Dana 15. kolovoza, na blagdan Velike Gospe, oružnici su po Dubrovniku tražili vojne bjegunce. Tom prilikom uhićeno je šest osoba bez urednih dokumenata. Uhićeni su sprovedeni u dubrovački zatvor, u kojem je tada bilo 27 osoba lišenih slobode.¹⁴⁸ Dana 23. kolovoza 1944. u selu Popovići jedan ustaša ubio je domobrana Nikolu Klaića dok je bio u lovu. Ustaša je od Klaića tražio osobne isprave i "na još neobjašnjen način pucao u njega".¹⁴⁹ Dana 5. rujna 1944. ustaše stacionirani u Konavlima počinili su još jedan zločin. Njihova kolona od 30 vojnika pregledavala je teren tražeći partizane u selu Gabriele i ubili su osobe koje su živjele u kući broj 1905.¹⁵⁰ U raciji provedenoj 9. rujna 1944. u Dubrovniku oružnici su uhitili 12 osoba jer neki među njima nisu imali valjane propusnice, drugi nisu poštivali redarstveni sat, a treći su počinili ulične izgrede u gradu.¹⁵¹

Protuzakonita djelatnost ustaša u Konavlima označena je i pljačkom u selu Dunave, općina Gruda. Pljačka je počinjena 10. rujna 1944. nad sedam obitelji i to Nika Obradovića, Balda Bušića, Luce Bušić ud. Petra, Vlaha Ljutića, Boža

¹⁴⁷ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 10.9.1944. godine (Fond VŽD, kut. 26, inv. br. 22779, t. br. 1905/1944). U pećini su ubijeni mještani Grude: Katica Kotlić pok. Antuna, rodom iz Uskoplja, stara 25 godina; Miho Avlić pok. Antuna iz Grude, poštanski činovnik; Ivan Gruber, brijač iz Grude, i njegova žena Slavka. Kad su oružnici došli do mjesta zločina, našli su samo leš Katice Kotlić. Prije dolaska oružnika tijela troje ostalih pokopala je rodbina. Katica Kotlić bila je u muškom odjelu i talijanskoj časničkoj bluzi. Pred odlazak iz kuće rekla je majci da ide zubaru, a zatim vjereniku u Kotor. Katicu je pogodio metak u lijevu sljepoočnicu, izašavši na desnu stranu iznad uha. Tijelo je bilo okrenuto leđima prema zemlji, a lijeva noga savijena u koljenu.

¹⁴⁸ Župska redarstvena oblast - VŽD 17.8.1944. godine (Fond VŽD, kut. 25, inv. br. 22667, t. br. 1682/1944).

¹⁴⁹ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 2.9.1944. godine (Fond VŽD, kut. 26, inv. br. 22845, t. br. 1985/1944). Klaić je hitno prebačen u dubrovačku bolnicu, gdje je ubrzo umro.

¹⁵⁰ Župska redarstvena oblast - VŽD 1.9.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22782, t. br. 1909/1944).

¹⁵¹ Fond VŽD, inv. br. 22782, t. br. 1909/1944.

Blagaja, Pera Brajevića i Vlaha Obradovića. Ustaše su im iz kuća oduzeli sve vrijednosti: zlatnike, zlatno i srebrno prstenje, zlatne kolajne, srebrne i zlatne satove, plahte, posuđe, pokrivače, novac (kune, engl. funte, dolare), obuću, odjeću, posuđe.¹⁵² Ustaše stacionirani u Konavlima nisu prestali činiti zločine nad stanovništvom. Nakon pljačke u selu Dunave ranili su seljaka koji je čuvao svoj vinograd. Kad im je vlasnik vinograda Gajo Primić rekao da mogu jesti grožđa koliko hoće, samo da ga ne smiju nositi kućama, jedan ustaša je u njega pucao i teško ga ranio. U bolnicu ga je odvezao njemački vojnik koji je bio kraj vinograda i poslušao vlasnika da može samo jesti, ali ne i nositi grožđe.¹⁵³

Vrhunac ustaške okrutnosti nad stanovništvom Konavala zbio se 10. rujna 1944, kada je netko zapucao na 30 ustaša 4. bojne 9. stajaćeg zdruga ustaške vojnice u Grudi, povlačeći se ponad sela Mrcine. Vjerojatno su zapucali partizani. "Na pucanj parabele sve su ustaše pod vodstvom zapovjednika Drage Jovanovića pucajući potrčali prema selu Dunave. U toj situaciji mještani sela Dunave, vidjevši da im se ustaše približavaju, pobjegli su iz sela u brda. One koji nisu uspjeli pobjeći, ustaše su ubili, a njihove kuće zapalili."¹⁵⁴ Treba navesti da prilikom ustaških orgija nad stanovnicima sela Dunave nijedan ustaša nije ubijen ili ranjen, niti je s njima vođena ikakva borba. Prema tvrdnjama izvjestitelja Kotarske oblasti Dubrovnik, svi ubijeni bili su "dobri i čestiti Hrvati, a naročito Stijepo Obradović koji je uživo najbolji glas i ugled u selu".¹⁵⁵ Izvjestitelj Kotarske oblasti Dubrovnik u svom izvješću VŽD naveo je i slijedeće: "Ovaj ustaški zločin izazvao je veliko zaprepaštenje u čitavim Konavlima, kao i u Dubrovniku i u cijeloj njegovoj okolini."¹⁵⁶

¹⁵² Fond VŽD, inv. br. 22859, t. br. 2000/1944. U dopisu MUP-u NDH zamjenik velikog župana Božo Dražić ne navodi ukupnu vrijednost otuđenih predmeta, ali ona je zaista velika. Treba se pitati koliko dugo su opljačkane obitelji skupljale i čuvale sve te dragocjenosti.

¹⁵³ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 19.9.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22809, t. br. 1946/1944).

¹⁵⁴ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 19.9.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22813, t. br. 1950/1944). Tom prilikom ubijeni su Stijepo Obradović, star 75 godina; Jana Obradović, Stijepova žena, stara 70 godina; Luko Obradović, Stijepov sin, star 34 godine (domobran 5. satnije 5. bojne 9. posadnog zdruga u Grudi, ubijen u kući), Pava Obradović ud. Gjura, stara 67 godina (svi iz iste obitelji); Gjuro Obradović pok. Vlaha, star 70 godina, ubijen u kući; Kata Obradović, Vlahova žena, stara 35 godina, ubijena u kući; Mato Pušić pok. Vlaha, star 73 godine, ubijen u kući; Pero Pušić pok. Balda, star 75 godina, ubijen u kući; Niko Obradović Perov, ranjen. Ustaše su zapalili kuće mještana Dunava: Balda Pušića, Gjura Grzila, Iva Bagoje, Iva Bagoje pok. Nika, Joza Bagoje pok. Petra (zapaljena pojata). Kuće su zapaljene, jer su te obitelji imale svoje članove u partizanima. Ustaše su opljačkali i mještane sela Dunave.

¹⁵⁵ Fond VŽD, inv. br. 22813, t. br. 1950/1944.

¹⁵⁶ Fond VŽD, inv. br. 22813, t. br. 1950/1944.

Zračne uzbune i bombardiranja

Osim već navedenih primjera ugrožavanja njihove sigurnosti, stanovnici VŽD stradavali su i zbog čestih zračnih napada, koji su intenzivnije započeli početkom 1944. godine. Tada su saveznici, SAD, SSSR i Velika Britanija (u daljnjem tekstu Saveznici), nezadrživo napredovali prema Njemačkoj s istoka, zapada i juga, tjerajući njemačke oružane snage prema matici i njezinu glavnome gradu Berlinu. Ovladavanjem južnom Italijom i dolaskom Saveznika na Vis promijenio se odnos snaga na teritoriju bivše Jugoslavije u korist Saveznika. Oružane snage NOVJ sve su više jačale kao pripadnici Antifašističke koalicije i zadavale snažne udarce njemačkim oružanim snagama i njihovim saveznicima, ustašama i četnicima. S aerodroma južne Italije svakodnevno je kroz zračni prostor VŽD prolazilo na stotine aviona, teških bombardera zvanih "leteće tvrđave" kojima su bombardirani njemački gradovi i njemačka ratna industrija. Nisu napadali prostor VŽD, ali su svojim svakodnevnim neugodnim zvukom prijetili i psihički ubijali staro i mlado, a neselektivni oglašivači uzbuna obavještavali su da opasnost prijeti.¹⁵⁷ Od tih aviona nije prijetila opasnost stanovnicima VŽD. To znam jer sam kao dvanaestogodišnjak proživljavao taj strah zajedno sa svim Velolučanima. Za stanovnike VŽD (a i za nas na Korčuli) bili su mnogo opasniji angloamerički laki bombarderi i izviđači, koji su uglavnom polijetali s improviziranog uzletišta na Visu i napadali gradove, vojna uporišta i privredne objekte, kao i prometnice na kopnu i brodove svih vrsta na moru. Na području VŽD saveznički avioni najviše su bombardirali luku Gruž, Rijeku dubrovačku, Ston, grad Korčulu i željezničke postaje Hum, Grmljani, Jasenice-Lug, Grudu, Cavtat, Čilipe i druge.

Prema evidentiranim uzbunama zbog mitraljiranja i bombardiranja, u siječnju, veljači i ožujku 1944. saveznički avioni bombardirali su Rijeku dubrovačku 11 puta, željezničku postaju Zavala i Grudu četiri puta, Zaton, Srđ, Ston, Ravno, Velu Luku jednom. Osim mjesta, avioni su napadali i željezničke kompozicije na otvorenoj pruzi ili na željezničkim postajama, kao i njemačke, ustaške i četničke kolone i kamione koji su prolazili cestama VŽD. Dana 13. veljače u Rijeci dubrovačkoj od bombardiranja su oštećeni brodovi "Jadran" i "Daksa". Dana 2. ožujka šest angloameričkih aviona napalo je željezničku postaju Čilipi i oštetilo vagone na tračnicama, srušilo zgrade na željezničkim postajama.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Jako dobro se sjećam zvuka tih teških bombardera koji su gotovo svaki dan u isto vrijeme oko 10 sati prelijetali otok Korčulu, a vraćali se poslije podne, ponekad i oštećeni.

¹⁵⁸ Zapovjedništvo 6. oružničke pukovnije - VŽD 16.3.1944. godine (Fond VŽD, kut. 21, inv. br. 21795, t. br. 296/1944).

Istoga dana na otvorenoj željezničkoj pruzi u blizini postaje Hum šest angloameričkih aviona napalo je putnički vlak, iz kojeg su putnici iskočili. Avioni su bombama oštetili više vagona, a lokomotivu onesposobili.¹⁵⁹ U napadu na vlak između Dubrovnika i Šumeta jedan je putnik ubijen, a drugi ranjen.¹⁶⁰ U napadu pak na vlak 24. siječnja 1944. na pruzi Dubrovnik - Zelenika između postaja Gruda - Pločice bilo je “više mrtvih i ranjenih njemačkih vojnika.”¹⁶¹ Godine 1944. grad Korčula prvi je put bombardiran 19. siječnja. Napalo ga je oko 12 aviona. Bombardirana je luka Sv. Josipa (Porto Pedocio). Tada je pogođen i hotel “Bon repos”, koji je znatno oštećen, ali ljudskih žrtava nije bilo. Izvjestitelj iz Korčule javlja sljedeće: “Zrakoplovi svaki dan prelijeću preko mjesta što plaši pučanstvo. Svijet spava kod svojih kuća, a po danu se zadržava po obližnjim selima ili kućama izvan grada, što otežava normaliziranje života, raspodjelu hrane, iskrcaj i djelovanje organa kotarske oblasti, škola, trgovina i obrtnih radionica.”¹⁶² Za vrijeme mitraljiranja putničkog vlaka između Šumeta i Dubrovnika poginuo je Milivoj Pleić, a teško ranjen Ivan Kolobarić. Izvjestitelj navodi da je “vlak bio jako oštećen”.¹⁶³ Od 28. do 30. siječnja Gruž, Dubrovnik i Rijeku dubrovačku saveznički avioni su u nekoliko navrata bombardirali i mitraljirali u niskom letu, ne počinivši privrednim objektima znatniju štetu.¹⁶⁴ Izvještavajući VŽD, OKZ Dubrovnik je zabilježio sve akcije koje je angloameričko zrakoplovstvo poduzelo na području VŽD od 16. siječnja do 1. veljače 1944. Bilo ih je ukupno 13.¹⁶⁵

Zbog stalnog bombardiranja Rijeke dubrovačke VŽD je uputila vlasnike nafte i benzina da s područja Rijeke prenesu svoje zalihe na manje ugroženo mjesto.¹⁶⁶ U razdoblju od 16. ožujka do 4. svibnja grad Korčula, Ston i Cavtat bombardirani su pet puta; Gruž, željezničke postaje Hum i Diklići triput, po dva puta su bombardirani Trebinje, Veliki Zaton, željeznička postaja Jasenice-Lug, željeznička postaja Poljica, Mali Ston, Vela Luka, Ravno i Majkovi. Na željezničkoj postaji Čilipi prilikom napada nalazila se kompozicija vlaka. U

¹⁵⁹ Fond VŽD, kut. 21, inv. br. 21795, t. br. 296/1944.

¹⁶⁰ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 11.1.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21614, t. br. 43/1944).

¹⁶¹ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 11.1.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21640, t. br. 89/1944).

¹⁶² Kotarska oblast Korčula VŽD 20.1.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21645, t. br. 95/1944).

¹⁶³ Kotarska oblast Korčula VŽD 11.1.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21647, t. br. 57/1944).

¹⁶⁴ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 1.2.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21652, t. br. 105) i Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 30.1.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21647, t. br. 97/1944).

¹⁶⁵ OKZ Dubrovnik VŽD 3.2.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21680, t. br. 155).

¹⁶⁶ VŽD poduzeću “Hrvatski Schell” 22.2.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21713, t. br. 223). Predlagane su lokacije u skladištu Tehničkog odjeljka Kotarske oblasti na Boninovu, kako se vidi iz dopisa Odsjeku Gradskog poglavarstva i Gradske “Munjare” na Lapadu, 22.2.1944. godine.

jednom od vagona bile su i bačve s vinom. Izlilo se više hektolitara vina koje je jedan seljak namijenio prodaji. Prilikom bombardiranja Stona 26. travnja uništeni su stonsko šetalište, samostan Sv. Nikole i ostale zgrade koje su se nalazile na tom prostoru. Za kratko vrijeme Ston je višestruko bombardiran, jer su se na toj raskrsnici puteva nalazile jače njemačke oružane snage i njihove utvrde koje su avioni rušili.¹⁶⁷

Od početka do kraja svibnja 1944. Ston je ponovo najviše napadan: grad Ston četiri puta, željeznička postaja Grmljani triput, kao i Janjina. Trebinje i željeznička postaja Hum napadnuti su dvaput, a sela Račišće i Pupnat na Korčuli, željeznička postaja Zavala, Dub, Rudine i Slano jednom. Gruž i Rijeka dubrovačka bili su u ovom razdoblju "pošteđeni", osim ako ih izvjestitelji zbog nepažnje nisu spomenuli.

Iako se protuzračna artiljerijska obrana u napadanim mjestima nije isticala, kao što ni njemački avioni s aerodroma u Mostaru nisu ometali angloameričke avione u njihovim napadima na prostor VŽD, iz izvještaja je vidljivo da je bilo i oborenih aviona koje je srušila protuzračna obrana. Tako je jedan avion srušen 11. travnja nedaleko Stona, a drugi 20. svibnja kod Rudina.¹⁶⁸ Sljedeći događaj pokazuje da nije bilo sve idilično za pilote i posadu aviona prilikom leta kroz zračni prostor VŽD. Dana 3. svibnja 1944. u 13.00 sati "četiri neprijateljska zrakoplova-lovca preletjela su iznad Janjine u sjevernom pravcu i dva od njih vratila se istim pravcem u 13.30. Jedan od ovih zrakoplova srušio se u more i potonuo u Mletskom zalivu (valjda Mljetskom kanalu, opaska autora), pošto su se dva člana posade spustila padobranom i pala u more". Oni nisu pronađeni, pa su vjerojatno doplivali na Mljet ili su se utopili na mjestu spuštanja.¹⁶⁹ Drugi avion pogođen je 4. svibnja iznad Rudina. Srušila ga je protuzračna obrana koja se nalazila na tom području. Taj je avion pao kod Slanog, zapalio se i izgorio. Pilot koji se spasio padobranom lakše je povrijeđen, zarobljen i priveden njemačkoj komandi u Metkoviću.¹⁷⁰

Dana 7. svibnja meta angloameričkih lakih bombardera bila je željeznička pruga Mostar - Dubrovnik - Zelenika. Na toj pruzi avioni su rušili zgrade

¹⁶⁷ ŽOZ - VŽD 28.4.1944. godine (Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 22068, t. br. 693/1944).

¹⁶⁸ ŽOZ - VŽD 20.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22147, t. br. 906); Općina Ston - VŽD 27.4.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22206, t. br. 1004).

¹⁶⁹ OKZ Dubrovnik - VŽD 20.5.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22147, t. br. 906/1944).

¹⁷⁰ Fond VŽD, inv. br. 22147, t. br. 906/1944. Istoga dana je srušen još jedan angloamerički lovački avion. Pao je u blizini mjesta Doli, planuo, a pilot je zarobljen.

željezničkih postaja, vagone, željezničke tračnice i lokomotive, kao i kompletnu kompoziciju vlaka. Napadom navedenog dana najviše je stradala željeznička postaja Hum (Trebinje), gdje je oštećeno više državnih i privatnih stambenih zgrada, kao i oklopni vlak i teretni vagoni. Žrtava nije bilo, kao ni ranjenih, vjerojatno zato što nije bilo direktnih punih pogodaka. Međutim, bilo je mnogo slomljenih vrata, razbijenih prozora. Najviše je stradala zgrada pošte u mjestu Hum, u kojoj su oružnici spasili “više tisuća državničkog i posebičnog novca”.¹⁷¹ Istoga dana angloamerički avioni napali su i Janjinu, “osuvši je strojopuščanom vatrom više puta, a osobito zgradu škole, gdje je smještena vojska, zatim pristanište Drače (2 km od Janjine) i postave na Bradini kod Janjine.”¹⁷²

U razdoblju od sredine lipnja do sredine srpnja napadi aviona su se donekle stišali, a izvješća o njihovoj aktivnosti bila su kraća. Međutim, ipak se u izvješćima konstatira da “za čitavo vrijeme zrakoplovi na području VŽD stalno djeluju” ili da “avioni i dalje naljeću i bombardiraju.”¹⁷³ U izvješću ŽOZ - VŽD od 10. srpnja konstatira se jako i razorno djelovanje angloameričke avijacije, koja je mjesto Ston dosad bombardirala više od 10 puta.¹⁷⁴ Inače, izvješća navode da su avioni jednom napali Korčulu i jednom Trebinje. Za Korčulu se konstatira da je od 14. do 17. lipnja bombardirana u više navrata, a Zapovjedništvo 6. oružničke pukovnije piše VŽD da “za čitavo vrijeme angloamerički zrakoplovi izviđaju i napadaju sela i gradove.”¹⁷⁵ I u ovom razdoblju bilo je srušenih aviona koji su pali na područje VŽD. U napadu na mjesto Pupnat (nedaleko grada Korčule) srušio se avion u kojem je pilot izgorio. Avion je 19. svibnja mitraljirao i bombardirao bunkere i njemačke vojne položaje oko mjesta Pupnat.¹⁷⁶

Dana 3. srpnja uhićeno je sedam padobranaca (izvjestitelj nije naznačio gdje su ih oružnici zarobili ni gdje se avion srušio). To je sigurno bio bombarder koji se vraćao sa zadatka u Njemačkoj. Istoga dana kod mjesta Vojski Do srušio se avion iz kojeg je iskočilo 10 padobranaca. Trojica su se spustila kod sela

¹⁷¹ Fond VŽD, inv. br. 22147, t. br. 906/1944.

¹⁷² Fond VŽD, inv. br. 22147, t. br. 906/1944. Jedan njemački vojnik teže je ranjen u bombardiranju i ubrzo je podlegao ranama. Tri njemačka vojnika lakše su ranjena. Zgrada škole bila je manje oštećena, a u Dračama se prolilo 400 litara vina pripremljenog za izvoz i prodaju.

¹⁷³ Zapovjedništvo 6. oružničke pukovnije - VŽD 7.6.1944. godine (Fond VŽD, kut. 24, inv. br. 22253, t. br. 1078/1944) i Zapovjedništvo 6. oružničke pukovnije - VŽD 16.6.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22320, t. br. 1166/1944).

¹⁷⁴ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 25.5.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22434, t. br. 1332/1944).

¹⁷⁵ Dopis od 7.6.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22253, t. br. 1097/1944).

¹⁷⁶ ŽOZ - VŽD 5.6.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22457, t. br. 1380/1944).

Mihanići, a ostali kod Vojskog Dola.¹⁷⁷ Od kraja kolovoza do sredine listopada 1944. jednom su bombardirani Korčula, Trebinje, Slano, Cavtat i Poljica, a Gruž, Rijeka dubrovačka, Ston i Uskoplje dvaput.

O bombardiranju Dubrovnika, Gruža, Lapada i Rijeke dubrovačke pisano je u odlomku o bombardiranju angloameričkih aviona u VŽD. Ovom prilikom osvrnut ćemo se samo na neke važnije događaje. Bombama angloameričke avijacije 14. kolovoza pogođen je i oštećen poznati dubrovački “Hotel Excelsior”, a od 4. do 18. kolovoza bilo je oko 13 borbenih aktivnosti spomenutog zrakoplovstva nad nebom Dubrovnika (prelijetanja, bombardiranja i mitraljiranja) i još više uzbuna. Od siječnja do listopada 1944. bilo je više od 40 napada na Dubrovnik, Gruž i Rijeku dubrovačku. Dokumenti potvrđuju da su angloamerički avioni gotovo svaki dan nadlijetali Dubrovnik, Gruž i Rijeku dubrovačku. Ako nisu bombardirali, onda su izviđali, a i tada su se oglašavale sirene za uzbunu. Stara jezgra grada stradala je mnogo manje nego Gruž i Rijeka dubrovačka. Dokumenti pokazuju da su se mnogi stanovnici Gruža i Lapada sklanjali u stari dio grada.¹⁷⁸ U dokumentima fonda VŽD ne nailazi se na podatke o postojanju pričuvnog narodno-zaštitnog voda koji je trebao intervenirati nakon bombardiranja. Za pretpostaviti je da je postojao, ali ga izvjestitelj nije spomenuo.¹⁷⁹

U jednom od izvješća upućenom VŽD piše da “avioni i dalje lete i mitraljiraju objekte u Rijeci dubrovačkoj”, u drugom pak izvješću stoji da su “tri angloamerička aviona 11. rujna napala strojopuščanom vatrom i bacila četiri bombe na željezničku postaju Uskoplje” te su tom prilikom uništena dva

¹⁷⁷ ŽOZ - VŽD 27.7.1944. godine (Fond VŽD, kut. 25, inv. br. 22515; inv. br. 22541, t. br. 1455/1944). Sve vojne strukture koje su se borile na prostoru VŽD (Nijemci, ustaše, četnici i partizani) željele su se dokopati padobranaca: Nijemci i ustaše s ciljem da ih zarobe, partizani s ciljem da ih spase od zarobljeničtva i upute na Vis, a četnici da dokažu kako se oni bore protiv Nijemaca i da su opredijeljeni za Saveznike.

¹⁷⁸ ŽOZ - VŽD 20.9.1944. godine (Fond VŽD, kut. 26, inv. br. 22816, t. br. 1953/1944).

¹⁷⁹ Prema naredbi Zapovjedništva 3. narodno-zaštitnog područja Sarajevo, zbog čestih napada aviona na sela i gradove mjesne su vlasti morale, radi zaštite života i imovine, formirati javne zaštitne postrojbe sastavljene od vatrogasaca, tehničkog osoblja i zdravstvenih radnika. Dubrovnik, kao mjesto s više od 5.000 stanovnika, morao je imati vod narodno-zaštitnog skupa od 35 vatrogasaca, 40 osoba u tehničkoj službi, 20 zdravstvenih radnika i 5 osoba u redarstvenoj službi. Na čelu voda bili su voditelj skupa, zapovjednik, i zamjenik. Pripadnici narodno-zaštitnih skupova bili su dužni vršiti službu na temelju odredbe člana 22 provedbene naredbe o općem uređenju narodne zaštite, a bili su pod vojnom stegom i vojnim zakonima u slučajevima zračnih napada, ili kada se cijeli skup pozivao na vježbanje ili vršenje službe.

vagona.¹⁸⁰ Gruž je još jednom bombardiran 13. i 20. rujna 1944. Tada je na Gruž bačeno 16 lakših bombi koje su oštetile pet kuća, a pogodeno je i skladište trgovca Iva Zeca, koje je planulo.¹⁸¹ Dana 13. rujna bombardirani su Cavtat i Vojski Do, a Ston ponovo 2. i 11. listopada. Tada je Ston jako stradao, posebno njegov jugozapadni dio. Šest je kuća izravno pogodeno, a više njih oštećeno. Bombardiranje Stona nastavljeno je i 12. listopada, kada je uz brojne kuće stradala i solana. U Rijeci dubrovačkoj angloamerički avioni bombama su 9. listopada pogodili skladište benzina i nafte poduzeća *Schell*.¹⁸² Ovim bombardiranjem bližio se i 19. listopada, kada su oružane snage NOVJ zauzele Dubrovnik. Bio je to i kraj VŽD.

Dubrovnik i njegova sigurnost

O uhićenjima i bombardiranju Dubrovnika u ovom dijelu članka nećemo pisati, jer je o tome pisano ranije. Osvrnut ćemo se, dakle, na brojne druge momente vezane uz sigurnost građana. Veliki župan I. Baljić u izvješću ministru unutarnjih poslova piše da se političke prilike u Dubrovniku 1944. poboljšavaju i da će se još više poboljšati rješenjem pitanja četnika i odstranjenjem stranaca iz Dubrovnika. Međutim, veliki župan bio je veliki optimist, jer Nijemci zapravo nisu riješili navedene probleme u Dubrovniku. Tvrdnja velikog župana da je većina građana dobro raspoložena prema ustaškom poretku i Paveliću zato što je narod uvidio da neprijatelji ustaškog pokreta nisu samo protiv Nijemaca i ustaškog pokreta, “već protiv svega što je hrvatsko”,¹⁸³ nije samo proizvoljna, nego i neistinita za komuniste, jer se oni kao neprijatelji okupatora i NDH u svojoj borbi nikada nisu prikazivali kao antihrvati, već kao protivnici ustaške ideologije i prakse. Postojeća vlast u Dubrovniku, osim

¹⁸⁰ Kotarska oblast Trebinje - VŽD 5.9.1944. godine (Fond VŽD, kut. 26, inv. br. 22772, t. br. 1894/1944) i Zapovjedništvo 6. oružničke pukovnije - VŽD 15.9.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22800, t. br. 1934/1944). Željeznička postaja Uskoplje ponovo je bombardirana 13. rujna, istovremeno kad i utvrde njemačke vojske u Vojskom Dolu i na željezničkoj postaji Hum.

¹⁸¹ Župska redarstvena oblast Dubrovnik - VŽD 20.9.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22185, t. br. 1952/1944). Gruž je bombardiran i u noći 18. rujna. Tada je u niskom letu iz aviona bačeno devet manjih bombi, koje su oštetile 42 kuće. Na drugim kućama u okolici popucala su prozorska stakla. Vidi: Župska redarstvena oblast - VŽD 19.9.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22807, t. br. 1944/1944).

¹⁸² Župska redarstvena oblast - VŽD 14.10.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22893, t. br. 2049/1944).

¹⁸³ VŽD - MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

partizana i komunista, smatrala je neprijateljima sve četnike i sve one koji su bili za obnovu Jugoslavije (anglofili, jugofili, pravoslavni Srbi). Komunisti u Dubrovniku nije bilo mnogo, više je bilo tzv. anglofila koji su priželjkivali pobjedu Saveznika, a to su u Dubrovniku bili projugoslavenski orijentirani građani, među kojima su bili i poznati Srbi katolici. Zato su župski redarstveni organi budno pazili na te elemente, jer su ih smatrali protivnicima režima, što su doista i bili.

Po mišljenju velikog župana, komunizam je u Dubrovniku 1944. "uhvatio korjena osobito među školskom i radničkom omladinom. Komunistička promičba se ocjenjuje vrlo jakom, dok antikomunistička promičba se smatra skoro nikakvom."¹⁸⁴ Sklonost omladine NOP-u vladajući su smatrali velikim uspjehom ilegalne komunističke promidžbe. Međutim, njihov odlazak partizanima nije bio samo rezultat te promidžbe, već i općeg stanja u NDH i na bojištima Europe. Mladi novaci su se bojali da će ih uputiti na istočni front ako uđu u redove domobrana i ustaša, a tamo je 1944. godine bio "pakao". U Dubrovniku je zapravo 1944. godine bila snažna omladinska skojevaska organizacija koja je mobilizirala čak i ostalu omladinu u jedinice NOV, kao i ilegalce koji su raspačavali letke i pisali antiustaške i antičetničke parole i parole koje veličaju antifašistički pokret u Hrvatskoj i Jugoslaviji, Tita, NOVJ, partizane, SSSR i Staljina.¹⁸⁵ U noći 9/10. veljače 1944. u Dubrovniku na nekoliko trgovačkih radnji u glavnoj ulici poglavnika Ante Pavelića (Stradun) pojavili su se natpisi "Živio drug Tito", "Živjela Sovjetska Rusija", "Živio SSSR". Uz navedeno bio je pridodan znak srpa i čekića, simbol seljaka i radnika.¹⁸⁶ Uvečer 28. travnja 1944. "nepoznati komunisti bacili su po zabitim dubrovačkim ulicama kao i po predgrađu veći broj komunističkih letaka i na nekoliko mjesta po zidovima uljenom bojom izpisali komunističke natpise kao npr. 'Živio Tito', 'Živio 1. maj' i slično. Na zgradi Gradskog Poglavarstva u Dubrovniku bila je izvješena hrvatska zastava s petokrakom zvijezdom. Još su pronađene četiri takve zastave i jedna crvena sa srpom i čekićem."¹⁸⁷ Sljedeće parole ispisane crvenom masnom bojom po ulicama Dubrovnika osvanule su ujutro 29. svibnja:

¹⁸⁴ Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944.

¹⁸⁵ Vidi: Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944. To su bili većinom vojni obveznici koji su trebali prvo ići na vojnu pouku u Austriju, a onda u tzv. legionarsko-hrvatske jedinice, kao što je bila 369. legionarska divizija zvana i "Vražja divizija".

¹⁸⁶ OKZ Dubrovnik - VŽD 22.3.1944. godine (Fond VŽD, kut. 21, inv. br. 21773, t. br. 313/1944).

¹⁸⁷ VŽD - MUP-u, 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944). Noć je bila bez mjeseca, pa je bilo teško uočiti autora natpisa. Zastave su uočene noću, pa su skinute. Izbrisani su natpisi i pokupljeni leci. Zbog sumnje da su pomagali u pisanju natpisa, raspačavanju letaka i isticanju zastava uhićeno je 12 ljudi, a pušteni su kućama jer im se nije moglo ništa dokazati.

“Živio drug Tito.” Po zidovima zgrada nisu se samo pisali antiustaški, već i antičetnički natpisi. Oko 4 ujutro 24. travnja osvanuli su natpisi “Dolje četnici”, “Dolje kralj Petar II”, “Dolje krvavi barbari”, “Dolje Petrovi banditi”.¹⁸⁸

Uz parole Dubrovnikom se raspačavao letak s naslovom “Omladino dubrovačkog kraja”, koji čitaoca informira o stanju na europskim i svjetskim bojištima i u VŽD. U lecima piše i o njemačkoj deportaciji muškaraca s južnodalmatinskih otoka sredinom ožujka 1944.¹⁸⁹ U noći 28/29. svibnja na zidovima dubrovačkih kuća ponovo su se pojavile parole “Živio drug Tito”. Zbog parola ispisanih te noći uhićeni su Antun Česko, brijač, zapovjednik vatrogasaca i njegov brat Nikola. Uhitili su ih redarstvenici kad su raspačavali letke po Dubrovniku. Novi se letak pojavio 9. srpnja, upućen skupini od 110 građana Dubrovnika koji su bili u službi okupatora i onima koji su aktivno radili protiv antifašističkog pokreta. U letku se navodi da će njihova imena biti objavljena u antifašističkom listu “Vijesti”. Kao protivnici NOP-a spominju se ustaše, četnici, mačekovci i “ostali švapski špijuni.”¹⁹⁰

Novi letak pojavio se u Dubrovniku 22. lipnja kod Vrata od Pila, pod naslovom “Rodoljubi kotara Dubrovnik”, u kojemu je opisana trogodišnja borba partizana protiv okupatora, ustaša i četnika.¹⁹¹ Do ponovnog raspačavanja letaka u Dubrovniku došlo je 9. rujna. Na letku su bili crvena zvijezda, Tito i parola “Sve za front”, te šapirografirani listak “Vijesti” br. 19 od 8. rujna 1944. s vijestima o stanju na jugoslavenskom i drugim bojištima u Europi. Gradski Narodnooslobodilački odbor Dubrovnik u letku s naslovom “Posljednji pokušaj odbačenih” objašnjava četnički letak “Hrvati i Srbi Dubrovnika i dubrovačkog sreza”, u kojemu neki četnički komandanti “okreću kabanicu” i odjednom zagovaraju bratsku suradnju Srba i Hrvata “protiv okupatora (Nijemaca) i ustaša”, a zovu i domobrane da im se priključe u toj borbi i odbacuju “klevete

¹⁸⁸ ŽOZ - VŽD 4.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 22, inv. br. 22064, t. br. 767/1944). Natpisi su pisani masnom tamnom bojom. Redarstvo nije pronašlo odgovorne.

¹⁸⁹ ŽOZ - VŽD 30.5.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22184, t. br. 974), također Zapovjedništvo 6. oružničke pukovnije - VŽD 31.5.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22201, t. br. 997/1944). U letku se navodi da je samo s otoka Korčule deportirano oko 3.000 ljudi. Deportacija se u letku naziva “hajkom za mrcvarenje i istrebljenje čitavih naših krajeva; ne mobilizacijskom varkom, već lovom na ljude.” Letak upozorava omladinu Dubrovnika da je izvrnuta velikoj opasnosti “jer su sve paklene namjere mobilizacije raznim oblicima sa strane okupatora i udružene reakcije provele kod nas njemački pogani plan sa svojim vjernim slugom Paveličem preko poznatih ustaških razbojnika: prof. Mladena Kaštelana, dr. Ive Karlovića, dr. Josipa Baljkasa, Karla Šifera, Rojnice i ostalih koji se spremaju da vas mobiliziraju.” Na kraju se upozorava omladinu da ne vjeruje ustaškoj propagandi.

¹⁹⁰ ŽOZ - VŽD 10.7.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22435, t. br. 1333/1944).

¹⁹¹ ŽOZ - VŽD 28.6.1944. godine (Fond VŽD, kut. 24, inv. br. 22366, t. br. 1231/1944).

da Srbi žele pokolje i istrebljenje Hrvata-katolika.¹⁹² Budući da je to zapravo bio poziv u borbu protiv partizana i za restauraciju velikosrpske Jugoslavije, komunisti su ubrzo na taj poziv reagirali svojim letkom “Posljednji pokušaj odbačenih”.¹⁹³

U Dubrovniku je pred slom VŽD bilo više stranaca (oko 700 ljudi) koji su ovdje potražili zaklon zbog raznih razloga. Stranci su došli iz Crne Gore, Srbije, ali je došljaka bilo i iz NDH. Većina njih nije bila sklona NDH, pa su se redarstveni organi bojali mogućih izgreda i držali ih pod paskom. Bilo je pridošlica i iz Bileće, odakle su pobjegli pred četničkim terorom. Progonili su ih iako su bili Srbi i pravoslavci, jer nisu htjeli pristupiti u četničke redove.¹⁹⁴

Zbog jačanja sigurnosti Dubrovčana poglavarstvo je uvelo obvezatnu prijavu svih stranih državljana. Oni su se morali prijaviti i podnijeti molbu za prijavu boravka, koji je trebalo potvrditi Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost pri MUP-u. Iz dokumenta je vidljivo da onodobne redarstvene vlasti nisu imale uspjeha u borbi protiv komunista i njihove promidžbe. Opravdanje za taj neuspjeh veliki župan vidi u “pomanjkanju sposobnih izvrsnih redarstvenih službenika, osobito izvidnika, ali i u ponašanju postojećih redarstvenih službenika koji namjerno propuštaju iztraživati i prijaviti pojedine slučajeve iz straha da im se komunisti ne osvete, odnosno da se ljudima ne zamjere.”¹⁹⁵

U izvješću upućenom ministru unutarnjih poslova krajem lipnja 1944. veliki župan dr. Ivan Baljić konstatira da “partizani pojačavaju djelatnost iz dana u dan, rasiplju po gradu letke kojim bivše članove HSS-a i druge osuđuju na

¹⁹² Zapis od 25.9.1944. godine (Fond VŽD, kut. 26, inv. br. 22820, t. br. 1958/1944). Navodno ti četnički “preobraćenici” stvaraju vojsku kralja Petra Karadorđevića pod nazivom “Jugoslavenska vojska u otadžbini”. Ona bi pristala uz Saveznike i pristupila antifašističkoj koaliciji. Tom vojskom zapovijeda major Vojislav Lukačević. Obraćajući se “domobrancima” u letku piše: “U danima teškog iskušenja pokleknuli i podlegli spletkama naši spoljnih i unutrašnjih neprijatelja koji su svim sredstvima nastojali da u vašim srcima posiju mržnju i da vaše ruke uprljaju bratskom krvlju.”

¹⁹³ Zapis od 30.9.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22841, t. br. 1981). U letku se navodni sukob četnika s Nijemcima objašnjava tako da su Nijemci napustili četnike i priklonili se ustašama, jer u postojećem stanju na bojištima i borbi protiv NOVJ mogu imati više koristi nego od četnika. Četnici su iz toga odmah “htjeli izvući kapital za budućnost proglašivši se nekakvom jugoslavenskom vojskom u otadžbini i letkom pozvali narod protiv Nijemaca.” Uz četnike Svilokosa i Lukačevića pristalo je četrdesetak Dubrovčana. Evo što stoji u letku o tim Dubrovčanima: “to su izrodi i narodni izdajice koji su se pune tri godine šetali našim Stradunom pod ruke s talijanskim i njemačkim fašistima, koji su se istakli kao najpouzdaniji Gestapo špijuni - zar nas oni pozivaju u borbu ne samo protiv okupatora već i protiv NOVJ, kako se banditi mogu pozivati na kralja kad ih je on odbacio?”

¹⁹⁴ Dopis zapovjedništva 369. legionarske divizije (zvana “Vražja divizija”) od 13.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22106, t. br. 832/1944). Četnici Bileće su im prijтели da će im spaliti kuće ako se ne vrate.

¹⁹⁵ VŽD - MUP-u 25.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944).

smrt, te nekoja godišta pozivaju u vojsku, a neki im se pak i odazivaju. Naša promičba vrlo je slabog uspjeha, a i rad ustaške mladeži i stožera se ne očituje s uspjesima te je nečuvena inercija i apatija i strah od događaja u budućnosti. Mladež je duhovno mrtva i nepokretna.”¹⁹⁶

Veliki župan nije bio zadovoljan stanjem u sigurnosnim službama u gradu Dubrovniku, a ni u VŽD. Tvrдио je ministru da politički i redarstveni aparat ni po broju ni po kvaliteti nije dorastao zadacima da se to apatično stanje popravi. Sumnjao je u oružnike, za koje je tvrdio da im je “za državu pouzdanost problematična” i bio mišljenja da bi trebalo zatražiti od Vrhovnog oružničkog zapovjedništva veliko pojačanje na izloženijim mjestima, kao što su okolica Stona, Slanog, Grude, Brsečina, pa i Dubrovnika. Zato je molio ministra da se u vezi navedenog “poduzme sve što je moguće.”¹⁹⁷ Veliki župan je tvrdio ministru da je “pritisak četnika i partizana na ovdašnjem području takav da zahtjeva također pojačanje naših oružanih snaga, kako bi se narod osjećao dovoljno zaštićen i da ne bi gubio vjeru i povjerenje u moć naših vlasti, a s druge strane napadaji partizana ne bi učestali te ne bi trebala jača intervencija njemačkih oružanih snaga.”¹⁹⁸

Godine 1944. u Dubrovniku su izvršena tri atentata, a četvrti je pripreman. Izvršitelji atentata bili su komunistički aktivisti, većinom skojevci. Oni su 14. veljače 1944. pokušali ubiti Mirka Živkovića, upravitelja Župske redarstvene oblasti u Dubrovniku. Kad je ulazio u Gradsku kavanu, atentator mu je prišao zdesna i ispalio šest metaka iz pištolja. Dva su ga pogodila, jedan u slabinu, povrijedivši mu pluća, a drugi u lopaticu desnog ramena, “našto se je atentator u nepoznato izgubio koristeći zamračene uske gradske ulice.”¹⁹⁹ Sljedeći atentat pokušao je na stožernika VŽD, prof. Mladena Kaštelana. Na njega su atentatori 2. srpnja bacili dvije bombe dok se spremao otputovati u Orašac. Atentat je izvršen u Dubrovniku, na Buži. Atentat nije uspio, Kaštelan je ostao nepovrijeđen. U kolovozu 1944. komunistički aktivisti u Dubrovniku pripremali su još jedan atentat na Mladena Kaštelana. Pripremao ga je Gradski komitet KPH Dubrovnik. Redarstvenici su došli do dokumenta koji je Gradski komitet KPH Dubrovnik uputio Kotarskom komitetu KPH Dubrovnik. U dokumentu se ističe da prof.

¹⁹⁶ VŽD - MUP-u 28.6.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22377, t. br. 1246/1944).

¹⁹⁷ VŽD - MUP-u 28.6.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22377, t. br. 1246/1944).

¹⁹⁸ Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22377, t. br. 1246/1944. Veliki župan smatra da su najugroženija područja oko Stona, Trebinja, Lastve, Slanog, Brsečina i Grude.

¹⁹⁹ OKZ Dubrovnik - VŽD 22.2.1944. godine (Fond VŽD, kut. 21, inv. br. 21773, t. br. 313/1944). Pretpostavlja se da su u atentatu sudjelovale dvije osobe. Ranjeni Živković hitno je prevezen u dubrovačku bolnicu, gdje su mu liječnici spasili život.

Mladena Kaštelana treba “ukloniti što prije, kao i mnoge druge njegove suradnike.”²⁰⁰ Neuspjeli atentat izvršen je i na novog upravitelja redarstva u Dubrovniku, Antu Jakašu. Za taj atentat smatralo se da su ga organizirali četnici.²⁰¹

Ni njemačkoj vojnoj komandi ni vlastima NDH nije bilo po volji što stanovništvo, slušajući vijesti Radio Londona, Moskve i Washingtona, ili drugim sredstvima saznaje istinu o tijeku Drugog svjetskog rata. To je uvelike koristila partizanska promidžba, prenoseći vijesti o stanju na svjetskim i europskim bojišnicama iz partizanskog tiska i šapirografiranih vijesti, koje su donosile savezničke radio-stanice ili avioni bacajući letke. Zato su još jednom oduzimali radio aparati onim građanima za koje se znalo da ih imaju i da slušaju vijesti. Međutim, nije donesena odluka o zapljeni radio aparata, kao ranije. Porazi sila Osovine na svim bojišnicama označili su siguran slom Hitlerove države. U strahu pred slomom, vlast je u Dubrovniku htjela znati tko su državni službenici, imaju li i oni rodbinu u partizanima. Dan prije sloma VŽD sačinjen je popis ustanova u Dubrovniku, kojima je upućen dopis sa zahtjevom da se redarstvenim organima VŽD dostavi odgovor na pitanje imaju li njihovi činovnici rodbinu u partizanima.²⁰² Osim navedenog, tražen je i broj dubrovačkih optanata koji su tijekom talijanske okupacije uzeli talijansko državljanstvo i bili oslobođeni vojne službe u NDH. Vjerojatno su i oni smatrani protivnicima postojeće vlasti.²⁰³

U Dubrovniku i okolici 8. rujna uveden je redarstveni sat od 19 navečer do 6.30 ujutro, radi sigurnosti. Naredbu o policijskom satu izdala je njemačka komanda mjesta.²⁰⁴ Uz navedeno, donosi se još jedna zabrana: od 14. listopada zabranjuje se dolazak putnika u Dubrovnik, osim seljaka koji donose hranu na tržnicu. Zabrana ulaza u Dubrovnik donesena je za građane koji su se namjeravali useliti u grad.²⁰⁵ Još ranije, 17. svibnja 1944. godine, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja-Odjel za bogoštovlje donijelo je naredbu o zabrani rada bivšim srpsko-pravoslavnim svećenicima u Dubrovniku i okolici, a bivši odbor Srpske pravoslavne crkve razriješen je dužnosti. U dogovoru sa stožernikom VŽD, prof.

²⁰⁰ ŽOZ - VŽD 4.9.1944. godine (Fond VŽD, kut. 26, inv. br. 22742, t. br. 1856/1944). Gradski komitet nije imao prikladnog oružja za to, pa se od atentata odustalo.

²⁰¹ Župska redarstvena služba Dubrovnik - VŽD 13.9.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22784, t. br. 1912/1944).

²⁰² Zapis od 17.10.1944. godine (Fond VŽD, kut. 25, inv. br. 22852, t. br. 1993). Dubrovnik je tada imao veliki broj javnih ustanova, ukupno 83.

²⁰³ Glavarstvo građanske uprave za područje Dalmacije u Splitu, 17.4.1944. godine (Fond VŽD, kut. 25, inv. br. 22705, t. br. 1748/1944).

²⁰⁴ Zapis od 8.9.1944. godine (Fond VŽD, kut. 26, inv. br. 22875, t. br. 2019/1944).

²⁰⁵ Gradsko poglavarstvo Dubrovnik - VŽD 14.10.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22888, t. br. 2040/1944).

Mladenom Kaštelanom, bit će imenovan povjerenik koji će preuzeti upravu crkvenom imovinom, a zabranjena je i isplata beriva službenicima.²⁰⁶ Njemačko lučko zapovjedništvo 25. srpnja je donijelo odredbu o nadzoru građanskog prometa na morskom putu između Korčule, Cavtata i Dubrovnika. Po toj odredbi, građanskim osobama se zabranjuje promet prijevoznim sredstvima, a promet između Dubrovnika i Jakljana, Šipana, Lopuda i Koločepa dozvoljen je u sasvim ograničenom opsegu, za prijevoz najvažnijih sredstava. Svatko je morao imati dozvolu i isprave za putovanje (osobnu iskaznicu sa slikom, propusnicu redarstva, odnosno općinskog načelnika s naznakom smjera putovanja).²⁰⁷

Dubrovnik je u kolovozu 1944. imao velike poteškoće s električnom strujom. Za vrijeme svake uzbune "Munjara" je, po njemačkoj zapovijedi, isključivala struju. Struja se redovito isključivala od 6.30 do 8.30, od 12 do 14 i od 18.30 do 23 sata. Međutim, "Munjara" se nije držala tog rasporeda, jer je na telefonski poziv njemačke komande morala isključivati struju i obustavljati isporuku zbog prelijetanja neprijateljskih aviona. Radio postaja Dubrovnik žalila se zbog isključivanja struje, tvrdeći da dnevno "gubi 3,5 sata emitiranja programa." Čak ni kad se struja uključila, postaja nije smjela početi s emitiranjem dok nije dobila dozvolu od njemačke komande, a dozvola je kasnila i po jedan sat.²⁰⁸

Sigurnost Dubrovčana ugrožavala je još jedna nevolja: nestašica hrane i njezina visoka cijena u slobodnoj prodaji, odnosno švercu. Hrana se mogla nabaviti samo u slobodnoj prodaji po visokoj cijeni, i to zbog nestašice, iako se trebala prodavati po mnogo nižoj aprovizacijskoj cijeni. Veliku brigu na svojim leđima imao je gradonačelnik Dubrovnika dr. Ivo Karlović, koji je vodio "izvanrednu brigu o prehrani". Otežavajuća okolnost pritom su bile poteškoće u prijevozu hrane željeznicom i kamionima, a ni parobrodarske veze nisu funkcionirale zbog čestih partizanskih napada na vlakove. U Zagrebu je osnovana Središnjica za prevoz hrane, s ciljem da se hrana što prije uputi u Dubrovnik.²⁰⁹ Sva nastojanja gradonačelnika nisu se mogla ostvariti, pa je u Dubrovniku i dalje vladala oskudica.

²⁰⁶ Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel za bogoštovlje - VŽD 17.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 24, inv. br. 22380, t. br. 1250/1944).

²⁰⁷ ŽOZ - VŽD 3.8.1944. godine (Fond VŽD, kut. 25, inv. br. 22581, t. br. 1554/1944). Propusnica je trebala biti potvrđena od strane njemačkog zapovjednika grada Dubrovnika ili od zapovjednika otoka. Zapovjednik broda morao je voditi putnu knjigu. Između Dubrovnika i Koločepa putnički promet održavao je brod "Danica", koji je plovio jednom tjedno. Promet između Korčule, Mljeta, Pelješca i obratno bio je zabranjen.

²⁰⁸ VŽD Platzkommandaturi Dubrovnik 23.8.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 22698, t. br. 1728/1944).

²⁰⁹ Župsko priradno nadzorništvo VŽD 4.10.1944. godine (Fond VŽD, kut. 26, inv. br. 22853, t. br. 1994/1944).

Oskudica hrane postojala je 1944. u čitavoj VŽD, ali najviše se osjećala u Dubrovniku, čije stanovništvo svojim radom nije moglo proizvesti bar nešto hrane na polju i u vrtovima, kao što su to mogli stanovnici sela. Zbog oskudice i iscrpljenih zaliha Gradskog opskrbnog odbora, Župsko priradno nadzorništvo, formirano pri VŽD, po nalogu te Velike župe izdalo je Gradskom opskrbnom odboru 40.000 kg raži i 21.000 kg kukuruza. Time su bile iscrpljene i posljedne zalihe aprovizacijske hrane.²¹⁰ Na sastanku Gradskog opskrbnog odbora 20. rujna utvrđen je cjenik za tržnice za potrošače na malo i za pripadnike oružanih snaga na veliko. Ne mogavši riješiti nabavu hrane po nižim cijenama, na sastancima 18. i 27. rujna Gradski opskrbni odbor odlučio je uputiti neke trgovce da kupuju hranu ilegalno i da ju donose u grad. Od opunomoćenika u Sarajevu zatražena je bilo kakva pomoć, bez obzira na cijenu.²¹¹ Ocjenjujući stanje s prehranom u Dubrovniku početkom jeseni 1944, Župsko priradno nadzorništvo je zaključilo da je “prehrana jednom rieči više nego očajna, ako promet ne proradi u najkraćem roku - oskudica, neimaština i skupoća, a osobito pomanjkanje hrane neprijatelji državne vlasti će nastojati u svakoj zgodi iskoristiti, a što će štetno djelovati na ugled vlasti.”²¹² Cijene mesa u Dubrovniku bile su previsoke za sve građane, s obzirom na njihove mjesečne prinadležnosti. Tako je 1 kg govedine koštao 1.400 kuna, teletine 2.000 kuna, masti 4.500 kuna, 1 litra ulja 2.800 kuna, 1 kg kukuruznog brašna 400 kuna, 1 kg ribe prema vrsti od 400 do 1.200 kuna.²¹³ Ribolov je donekle spašavao prehranu grada, ali ne u dovoljnoj mjeri, jer se lovilo mnogo manje ribe zbog ograničenja noćnog lova na plavu ribu.

²¹⁰ Fond VŽD, kut. 26, inv. br. 22853, t. br. 1994/1944. Zbog visokih cijena na slobodnom tržištu i niskih plaća činovnika i radnika, na inicijativu VŽD 4.9.1944. formirano je Župsko priradno nadzorništvo. Ono je sastavilo odbor za određivanje cijena živežnih namirnica na tržištu. Navedeni je odbor svakih 10 dana utvrđivao cijene živežnih namirnica, koje su donekle bile pristupačne siromašnijim građanima. Gradskom opskrbnom odboru dodijeljeno je 12.000 kg kukuruza iz zaliha Kotarskog odbora Korčula, a 9.000 kg kukuruza pozajmljeno je od Gospodarskog odsjeka VŽD.

²¹¹ Župsko priradno nadzorništvo VŽD 4.10.1944. godine (Fond VŽD, kut. 26, inv. br. 22853, t. br. 1994/1944). Dubrovčani nisu bili zadovoljni politikom nadležnih organa koji su odlučivali o dodjeli pojedinih kontingenata hrane velikim župama i smatrali su ih odgovornim što je Dubrovnik ostao bez zaliha hrane.

²¹² Fond VŽD, kut. 26, inv. br. 22853, t. br. 1994/1944.

²¹³ Kotarska oblast Dubrovnik - VŽD 17.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22105, t. br. 831/1944). Sve osim mesa i ribe moglo se nabaviti i u slobodnoj trgovini, odnosno na crnoj burzi. Naravno da nijedan službenik nije mogao kupovati, zbog visokih cijena. Gradska aprovizacija i činovička zadruga imale su vrlo malo artikala koji su se mogli nabaviti u aprovizaciji. Službenik nije mogao ni pomisliti na kupovinu odjavnih predmeta. Dućani nisu imali ni tekstila ni cipela i odnosni bonovi nisu vrijedili gotovo ništa. U slobodnoj trgovini muško odijelo stajalo je i više od 50.000 kuna, par muških cipela 35.000 kuna, muška košulja 3.000 i više kuna. Nigdje nema podataka o visini plaća službenika, postoje samo izjave da oni to nisu mogli kupiti po navedenim cijenama.

U tijeku 1944. godine u Dubrovniku su djelovala dva dječja doma, u hotelu “Belvedere” i u Sjemeništu.²¹⁴

Sigurnost građana ocijenjena u dokumentima VŽD u 1944. godini

Izvješća upravnih, političkih i vojnih organa u VŽD daju njihove poglede na sigurnost građana. Iako štura i šablonska, ona u većini tumače uzroke nesigurnosti, ali ipak su jednostrana, jer se ne uočavaju i ne obrazlažu uzroci koje generiraju ustaše u svojoj vojnici i raznim stožerima, logorima i taborima, u protivnosti sa stavovima oficijelne vlasti u VŽD i kotarskim oblastima. Ustaške vojne postrojbe pačale su se u rad upravno-administrativnih organa VŽD i otežavale, pa i sprečavale da se prema kršiteljima zakona postupa po postojećim uredbama i naredbama, a da se pritom ne govori o ustaškim ubojstvima nevinih ljudi. Javna sigurnost građana gotovo u svim izvješćima ocjenjivana je lošom. Uglavnom se tvrdilo da je sigurnost ugrožena “uslijed napada odmetničkih bandi i neprijateljskog nadletanja i bombardiranja angloameričkih aviona.”²¹⁵

Drugi obrazac koji se u tim izvješćima ponavlja je konstatacija da su ugroženost i nesigurnost uzrokovali kako četnici i partizani, tako i angloamerički “zračni i pomorski teror.”²¹⁶ K tome treba dodati da su gospodarske prilike u VŽD bile vrlo loše i najviše su se reflektirale na veliku oskudicu hrane i njezinu veliku skupoću. Hrana se morala kupovati na slobodnom tržištu i u švercu, jer hrane osiguravane aprovizacijom nije bilo, ili je bila nedostatna. Pritom se ukazuje da je sigurnost građana više ugrožena u kotarskim oblastima Gacko i Bi-leća, kao i u dijelovima kotareva Trebinje i Ravno, nego u Dubrovniku i dubrovačkom kotaru, dakle na području gdje su se vodile žestoke oružane borbe.²¹⁷

²¹⁴ Vidi: Z. Dizdar i M. Sobolevski, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini*: 616–617. Preostala dva dječja doma nalazila su se u Cavtatu (u hotelu “Tiha”) i Trebinju. U ta četiri dječja doma bilo je smješteno 309 izbjegličke djece, o kojima je brinulo Povjereničtvo Ministarstva skrbi za postradale krajeve za Veliku župu Dubrava i Hum. U Mostaru se nalazio Dječji dom sa 175 izbjegličke djece. Navedeno Povjereničtvo snabdijevalo je hranom šest kuhinja “u kojima se prehranjivala izbjeglička i stradalnička djeca i izbjeglice”, i to u Trebinju pri dječjem domu, u Dubrovniku, Mostaru, Veljoj Međi, Ravnom i Korčuli. U njima se svakodnevno prehranjivalo 2.084 izbjegličke djece i 476 izbjeglica i davalo im se dva obroka dnevno.

²¹⁵ OKZ Dubrovnik - VŽD 19.1.1944. godine (Fond VŽD, kut. 21, inv. br. 21624, t. br. 61/1944). Navedena konstatacija ponavlja se u svim kasnijim izvješćima OKZ Dubrovnik -VŽD po istom obrascu.

²¹⁶ Fond VŽD, kut. 21, inv. br. 21624, t. br. 61/1944.

²¹⁷ Fond VŽD, kut. 21, inv. br. 21624, t. br. 61/1944.

Ukazujući na četnički teror, ocjenjuje se da su četnici u zadnje vrijeme samovoljno prigrabili izvršnu vlast te “javno na ulicama mjesta Trebinje uhićuju i zlostavljaju njima nepoćudne ljude.”²¹⁸ Četnički postupci zaista su ugrožavali javni red i sigurnost građana, što po mišljenju izvjestitelja “ubija svaki autoritet hrvatskih državnih vlasti.” Vezano uz to, ocjenjuje se da VŽD nije u mogućnosti zaštititi “mirno i prema našoj državi lojalno pravoslavno pučanstvo, protiv kojih je osobito upućena četnička mržnja; koje četnici hoće uništiti”²¹⁹ zato što im se neće pridružiti i ući u njihove oružane postrojbe. Budući da vlast NDH ne može i ne smije voditi otvorenu oružanu borbu protiv četnika bez odobrenja njemačke vojne komande, predlaže se da se četnički teror nad stanovništvom spriječi “žustrom njemačkom intervencijom, koja će četnicima zabraniti svaki rad i djelovanje na području koje je u domašaju naših oblasti.”²²⁰

Opisujući stanje sigurnosti u VŽD u svibnju 1944, OKZ Dubrovnik konstatira da je sigurnost građana u VŽD “sve više ugrožena” i to “prepadima i upadima većih ili manjih odmetničkih grupa iz mjesta na kojima još ne dominiraju naše oblasti, gdje je do sada vladala javna sigurnost.”²²¹ Javnu sigurnost, po mišljenju izvjestitelja, remeti “jaka neprijateljska promidžba po selima (puno letaka koje prenose tekliči ili od osobe do osobe).” Tom se promidžbom najviše služe partizani; “po svim selima i mjestima krstare razne osobe oba pola kao tekliči ili terenski radnici, promičbenici partizana”, a to se “u narodu uvelike osjeća.”²²² Ono što je uvelike zabrinjavalo vlast bilo je izbjegavanje vojne obveze. “Skrivaju se i prebacuju vješto pomoću pučanstva iz jednog mjesta u drugo, a ima ih koji se odmeću i odlaze iz kuća. Kad za ovo saznaju partizani, upućuju u ta mjesta svoje pouzdanike, koji im se nametnu za vođe i tako se stvaraju odmetničke grupe. Budući da oružnici ove pojave otkrivaju i hvataju, odmetnici njih najprije napadaju.”

U Dubrovniku su nedostatak oružnika nadomještali domobrani, koji su uz posao oružnika obavljali i poslove redarstvenika. Na zaštiti “mitnica, pošta i krugovala u Gružu djeluje pozornička služba. U tome je zauzet veliki broj oružnika. Zato se na osnovi obćih interesa kao i interesa javne sigurnosti” redarstvo moli da “odmah pozorničku službu u Gružu, službu na mitnicima u Gružu i sv. Jakovu i osiguranju pošte u Dubrovniku preuzme Župska redarstvena oblast, osiguranje krugovala da preuzme i vrši domobranstvo kako bi se oružnici mogli upotrijebiti za pojačanje oružničkih postaja i za izvršenje njihove propisane službe.”²²³

²¹⁸ Kotarska oblast Trebinje - VŽD 14.3.1944. godine (Fond VŽD, inv. br. 21789, t. br. 345/1944).

²¹⁹ Fond VŽD, inv. br. 21789, t. br. 345/1944.

²²⁰ Fond VŽD, inv. br. 21789, t. br. 345/1944.

²²¹ OKZ Dubrovnik - VŽD 5.5.1944. godine (Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22248, t. br. 1070/1944).

²²² Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22248, t. br. 1070/1944.

²²³ Fond VŽD, kut. 23, inv. br. 22248, t. br. 1070/1944.

Zaključak

Članak “Organizacija uprave u VŽD i sigurnost njezinih građana u 1944. godini” sadrži četiri dijela. To su: “Administracija VŽD s kotarskim oblastima i njihovim općinama”, “Javna sigurnost u VŽD prema izvješćima kotarskih oblasti i oružničkih zapovjedništava,” “Dubrovnik i njegova sigurnost” i “Sigurnost građana ocijenjena u dokumentima VŽD u 1944.” Prema utvrđenoj sistematizaciji radnih mjesta i stručnoj spremi činovničkog kadra, stanje je zadovoljavalo jedino u središnjoj administracijskoj jedinici VŽD u Dubrovniku i u Gradskom poglavarstvu Dubrovnik. U ostalim jedinicama, kotarskim oblastima i općinama nije zadovoljalo ni po stručnosti ni po popunjenosti radnih mjesta. Najteže stanje bilo je na onim područjima VŽD koja je napuštala njemačka vojska i upravu prepuštala četnicima, koji u pravilu nisu priznavali vlast NDH.

Javna sigurnost građana nije zadovoljala, pogotovo ne na područjima gdje su se vodile oružane borbe, ali mnogo bolje nije bilo ni tamo gdje tih borbi nije bilo, jer su na tim područjima bile druge teškoće (kao u Kotarskoj oblasti Dubrovnik, gdje su sigurnost ugrožavala uhićenja građana koji su izbjegavali služenje u oružanim snagama NDH ili su surađivali s partizanima i ilegalno pomagali njihovu promidžbu). Na južnodalmatinskim otocima i poluotoku Pelješcu u ožujku 1944. njemačka vojna komanda je evakuirala (deportirala) veliki broj muškaraca, koristeći ih za javne radove i onemogućujući njihovo eventualno uključanje u partizanske oružane snage. Osim uhićenja i zlostavljanja, sve oružane snage (njemačka vojska, četnici, partizani, domobrani i ustaše) uhićivale su svoje protivnike, pa ih i fizički likvidirali, i to po kratkom postupku

Nesigurnost građana uvelike je stvarala angloamerička avijacija, koja je svakodnevno mitraljirala i bombardirala gradove, prometnice, vojne i druge strateški važne objekte. Velike štete pretrpjele su željezničke postaje od Mostara i Metkovića do Dubrovnika, a najviše su stradali Gruž, Rijeka dubrovačka, Ston, pa i grad Korčula. Uz navedeno, sigurnost građana bile je ugrožena nestašicom hrane i visokim cijenama prehrambenih proizvoda, čiju visinu ni izdaleka nisu mogle pratiti mjesečne plaće službenika i radnika u gradovima.

THE ADMINISTRATION OF VELIKA ŽUPA DUBRAVA AND THE SAFETY OF ITS CITIZENS IN 1944

FRANKO MIROŠEVIĆ

Summary

Shortly before Velika Župa Dubrava witnessed its collapse within the Independent State of Croatia (NDH) in October 1944, the inhabitants fell victim to ceaseless clashes throughout the year and fierce terror on behalf of all warring parties, plunder, killings of innocent civilians and the burning of houses. Famine and shortage of goods due to irregular transport and a general halt of all economic activities threatened to take its toll. The authorities of Velika Župa Dubrava did their best to improve the conditions, although they had no control over a significant portion of the territory occupied by the Četniks, nor were they able to exert any authority on the territory under their own military and police control because the German occupation forces were in full command.

The organisation of public administration on the territory of Velika Župa Dubrava testifies to the authority's efforts to cope with all the administrative issues systematically, yet the lack of professional staff and the prevailing adverse circumstances proved a crucial impediment. Constant crisis marked by military incidents caused deep anxiety and distrust among the inhabitants, which deteriorated by the German retaliation, especially by the deportation of all men from Korčula and Pelješac. This contributed to an increasing support of the partisan movement and their frequent illegal actions, such as the distribution of pamphlets, writing of graffiti and the assassination of distinguished executives of Velika Župa Dubrava. The air raids by the Allies further deepened the calamity, whose bombing of Dubrovnik and the wider city area caused great material damage. Under the mentioned conditions, the collapse of Velika Župa Dubrava in October 1944 followed as a natural and anticipated outcome.